

JOSEP ANTONI AGUILAR ÀVILA

«POSANT LES VIRTUTS DEVANT LOS VICIS»:
JOAN DE GALLES, FONT DEL *TIRANT LO BLANCH**

0. INTRODUCCIÓ

Al c. 195 del *Tirant lo Blanch* (=TB)¹ el rei Artús explica la procedència de l'honor de la següent forma:

«E per ço dich, ajudant a mi lo sobiran Altisme, que honor és do de reverència en testimoni de virtut» (c. 195, I, p. 455, 2-3).

La idea té unes clares ressonàncies aristotèliques, i si llegim la versió catalana del *De Consolatione Philosophiae* (=DCP) de Boeci, veurem que Ginebreda ho tradueix d'una forma gairebé idèntica:

«Enaprés pots veure que sobiran bé no pot ésser en dignitats e honors mundanals, car com honor e reverència sien testimoni de virtuts e sobiran bé comprega honor e reverència, no deu ne pot ésser sinó en perssones virtuosses» (ms. UCB 160, f.47r).²

* Aquest article s'inscriu en el projecte d'investigació PB98-1193-C03-02 del Ministeri d'Educació. He d'agrair, la paciència que va mostrar el Dr. Albert Hauf a l'hora de llegir el treball. També a l'afabilitat de la Dra. Anna Isabel Peirats i del Dr. Josep Enric Rubio, que em va fer recomanacions bibliogràfiques sobre Boeci.

1. Totes les citacions que faré del TB han estat tretes de l'edició d'Albert Hauf i Vicent J. Escartí (*Tirant lo Blanch* [2 vols.], València, Generalitat Valenciana / Conselleria d'Educació i Ciència, 1990).

2. Totes les citacions que faré de la versió de Ginebreda han estat tretes de la digitalització del manuscrit esmentat, que hom pot trobar a la següent direcció d'Internet: <http://sunsite.berkeley.edu/cgi-bin/ebind2html/catalan/boethius?cap.>: cal advertir, però, que algunes no tenen una correspondència exacta en el text «pur» de Boeci, i potser l'apropiament per part del dominicà del comentari de Trevet (que lamente no tenir avinent) explica el fenomen. Sobre la difusió hispànica del DCP, resulta interessant la lectura de RIERA (1984).

«Sed dignitates honorabilem reuerendumque cui prouenerint red-
dunt» (BOECI, 1977: 146).

Hauf (1993a: 74-83) relaciona parlaments i actituds de Tirant amb els ingredients essencials de l'*ethos* cavalleresc, bregós i assedegat de renom: «aconseguir aquest premi de l'homenatge extern, gràcies al prestigi i reconeixement públic de ser considerat el millor, és un dels objectius dels cavallers i una de les obsessions de Tirant» (HAUF, 1993a: 74). En efecte, el que cerca el nostre heroi i qualsevol altre membre del gremi de les armes és la lloança pública dels seus fets. És clar que això de tenir «de continu dreçada la proa del meu desig al perillós port de honor» (com confessa el mateix Tirant al c. 302, II, p. 793, 6) presenta certament algunes contrapartides: el guerrer ha de suar i sagnar molt abans que la seua destresa arribi a les orelles i els llavis que freqüenten les cambres del palau («honor sens exercici de molts actes virtuosos no pot ésser adquirida, e felicitat no pot ésser atesa sens mijà de virtuts», «Pròlech», I, p. 3, 36-38).

No fa massa temps i en un altre lloc,³ vaig tenir l'oportunitat de fer unes quantes consideracions sobre la influència de la traducció catalana del *Breuilloqui* (=B) de Joan de Galles en el TB: tot va partir de la constatació que al c. 254 de la novel·la de Martorell hi havia un fragment manllevat a l'obra del franciscà. En aquella ocasió, però, no vaig saber veure que l'aprofitament del B per part del TB no es limitava a aquell plagi puntual. Ben al contrari: el gandíenc basteix alguns episodis de la seua novel·la a partir de *highlights* d'aquest tractat sobre la virtut dels prínceps i els filòsofs antics, i crec que es tracta d'una exquísida tasca de retallar i apegar que té implicacions interessants.

El títol complet del B és *Breuilloquium de virtutibus antiquorum principum et philosophorum*. Norbert d'Ordal, el seu editor, el caracteritza de la següent forma: «Hom pot considerar el *Breuilloquium* com un manual de doctrina política, on l'autor, damunt les bases de les quatre virtuts cardinals practicades pels homes cèlebres del paganisme, basteix les normes directives amb què ha de governar el príncep cristià» («Introducció» a JOAN DE GALLES, 1930: 12-13). Quin in-

3. AGUILAR (2001).

terès podia tenir per a un home del s. xv com Martorell l'obra de Joan de Galles? Trobe que les paraules de Lawrence resulten bastant encertades:

«Los lectores del siglo xv añadían a menudo *exempla* moralmente estimulantes como un desiderátum; en ocasiones, parece como si esperaran encontrar este doble «ejemplo e consolación», como ellos lo llamaban, no ya en una experiencia estética, sino en la información más pragmática contenida en los libros [...] El propósito de ejemplaridad subyacía al estudio de la historia antigua y de la ética [...] Sin embargo, aparte de los «ejemplo e consolación» morales, los prólogos que los traductores peninsulares añadían a sus obras pregonaban a menudo una idea más utilitaria: la de que los moralistas clásicos, los historiadores y los poetas épicos ofrecían importantes enseñanzas prácticas a los lectores nobles sobre cómo ejercer su profesión y cómo llevar los asuntos de la «república». Esto parece indicar en parte que, para los nuevos lectores laicos del siglo xv, la literatura clásica proporcionaba prácticamente los únicos textos disponibles para el estudio del arte de gobernar, de la guerra y una ética laica basada en ejemplos empíricos [...] Pero esta idea está también relacionada con el nuevo florecimiento de la caballería. En todas las cortes de Europa del siglo xv (e Italia no era una excepción) se creía que la *militia* romana era la «fuente» histórica y, por tanto, el «espejo» de la caballería contemporánea. La hipótesis de que la *militia* romana poseía esta relación histórica directa para la definición de los deberes y de la conducta del soberano era una nota que sonaba una y otra vez en los prólogos» (DEYERMOND, 1991: 354-355).

Així doncs, la lectura dels fets dels antics suposava l'aprenentatge del codi cavalleresc i de les regles de governar, i, a més, proporcionava una gran quantitat de referents amb els quals comparar-se. Però també hi havia la creença que les vides d'aquells homes proporcionaven exemples morals a tenir en compte. Cal no oblidar que Antoni Canals tradueix el *Valeri Màxim* «considerant lo temps dels Romans... esser tanta moralitat en les gents» i que en la «Conclusió» del B trobem aquesta afirmació: «Devem considerar e ymaginar que si aquells antichs, qui no eren il·luminats per fe ni ornats de caritat ni fermats en sperança, foren ten excellents e nobles en les obres de virtut, e tantes coses han sostengudes, e aço feren per ésser cobejosos de fama e per profit que no speraven temporal, e per honestat de vida,

¿quant més devem fer los fells xristians, qui som ornats e insignits de virtuts theologals gracioses a Déu, qui són fe, sperança e caritat!» (JOAN DE GALLES, 1930:151, 14-23).

La «Dedicatòria» i el «Pròleg» del TB també poden servir per exemplificar aquesta relació de l'home medieval amb els passats. Martorell diu haver «traduït» el llibre perquè la seua condició de cavaller l'obligava a «manifestar los actes virtuosos dels cavallers passats, majorment com en lo dit tractat sia molt stesament lo més de tot lo dret e orde de armes e de cavalleria» («Dedicatòria», I, ps. 1-2, 34-3). Això vol dir que la lectura de l'obra és molt profitosa: d'ella els cavallers poden «traure lo fruyt que's pertany, movent los coratges de aquells e no duptar los aspres fets de les armes e pendre honorosos partits endreçant-se a mantenir lo bé comú per qui milícia fonch trobada» (p. 2, 20-23). D'altra banda, per evitar que el temps faça oblidar les proeses d'aquests grans homes, «és stat donchs molt condecant, útil e expedient deduir en scrit les gestes e hystòries antigues dels hòmens forts e virtuosos, com sien spills molt clars, exemples e virtuosa doctrina de nostra vida», sobretot perquè «merexedors són de honor, glòria e de fama e contínua bona memòria los hòmens virtuosos e, singularment, *aquells qui per la república no han recusat sotsmetre lurs persones a mort*⁴ perquè la vida de aquells fos perpetual per glòria» («Pròlech», I, p. 3, 17-36): per això hi ha llibres que recullen els fets «de Scipió, de Aníbal, de Pompeu, de Octovià, de March Antoni e de molts altres» (*ibidem*, 24-25).

Ja ha estat provat que els fragments del TB manllevats a Corella palesen una relació conceptual entre plagi i obra plagiada molt interessant.⁵ Hom ha suggerit que

4. Si no indique el contrari, la cursiva és meua.

5. Hauf considera que resultaria interessant una tasca destinada a aclarir la «intencionalitat d'aquests trasplants, a contrastar el sentit que tenien en el seu context original i com s'articulen ara, i amb quina funció, dins del nou cos que els ha assimilat. ¿Feia servir Martorell aquests trossos de prosa tan variada i de procedència tan heterogènia per a suplir la seva manca d'inventiva i anar farcint a cor què vols la seva vasta narració, o respon la tria a una selecció conscientment o inconscientment molt sàvia, que va omplint el nou llibre de vells indicis, de referències i connotacions, a manera de signes complementaris col·locats arreu de l'obra per a fer-la més rica, variada i interessant?» (1993a: 71).

«alguns dels préstecs més llargs que fa Martorell, com ara la carta de Petrarca que recita Abdal·là (c. 143), tenen la funció d'advertir, entre altres coses, que el vertader problema no és la fortuna adversa, sinó la pròspera. La roda fa pujar i baixar Tirant [...] ¿Era Tirant un prototipus d'home ambiciós i pompós motivat per la fama d'aquest món? Malgrat els aspectes positius de la croada i d'altres, que el volen redimir, la característica essencial del seu caràcter és, crec, l'ambició i l'orgull, implícits com hem vist en el concepte mateix de la fama, quinta essència de l'esperit de la cavalleria. De ser així, el *Tirant*, suposat manual de cavallers, seria més aviat una crítica, més o menys camuflada de la cavalleria, i també en aquest aspecte recolliria, un cop més, conceptes típicament corellians. Recordem que Corella, en el seu *Triumfo de les dones* (f.43v.; c 76-77), divulga la mateixa doctrina continguda en els c. 466-467 del *Tirant*, i qualifica d'insensata la vanitat i follia dels pomposos actes dels cavallers, els quals cercant la glòria fàtua de la fama perden la vertadera fama de la glòria celestial» (HAUF, 1993a: 107-110).

Si hem de fer cas del que diuen la «Dedicatòria» i el «Pròlech» del TB, l'obra comparteix amb el B el propòsit exemplar: en ambdós casos, doncs, hom vol oferir els fets d'uns personatges disposats a sacrificar-se si això va en benefici del bé comú i que demostren tenir una gran destresa a l'hora d'exercir l'ofici de les armes. Ara bé, potser una ullada als passatges del TB bastits a partir del llibre de Joan de Gal·les ens pot fer modificar aquesta impressió inicial. Trobe que ens cal veure com juga Martorell amb l'esperit d'una obra com el B. Una forma vàlida d'enfocar el problema pot ser la següent: no hi ha dubte que els exemples que Joan de Gal·les presenta tenen la funció d'esforçar els ànims dels homes destinats a regir la cosa pública, i també hi ha, d'altra banda, l'edificació moral d'aqueix «rey xrestia» a partir de la relació d'anècdotes protagonitzades pels filòsofs pagans, virtuosos tot i no haver descobert la fe de Jesucrist. Quan aquestes historietes són trasplantades al TB, hi ha alguna mena de modificació que permeta establir conjectures sobre l'aportació dels manlleus al sentit general de l'obra? Quan els cavallers del TB assumeixen les veus i els actes dels personatges i les sentències que s'apleguen al B, adopten també els seus mòbils?

1. DE JOAN DE GALLES A JOANOT MARTORELL

1.1. *Les «virtuoses costumes» del vell emperador*

Al c. 219 del TB, Tirant s'adreça a l'emperador per demanar-li que done el seu vist-i-plau al «matrimoni de la donzella Stephania de Macedònia ab lo meu singular germà comte de Sent Àngel e conestable major de vostra altesa» (c. 219, II, p. 483, 27-28), és a dir, Diafebus. Es tracta d'una petició que el vell accepta de seguida, i tenen lloc les noces, amb «molt grans festes de juntes e dances, e momos e molts altres entramesos qui ennobliren la festa» (c. 220, II, p. 484, 33-35). Per començar el seu parlament, el nostre cavaller empra uns mots manlevats al B de Joan de Galles. Convé, doncs, que, en primer lloc, examinem en quin context es troba el fragment plagiat al llibre del gallès. Com se sap, el B consta de cinc seccions: les quatre primeres mostren de quina forma practicaven els antics les quatre virtuts cardinals (justícia, prudència, fortalesa, templança), i la darrera és una «conclusió de les dites virtuts, hon termena lo libre» (JOAN DE GALLES, 1930: 151). El text que aprofita Martorell es troba a la primera part, ço és, la que tracta de la justícia, que hom considera «la pus resplendent de totes les virtuts» (JOAN DE GALLES, 1930: 24, 12-13). En efecte, la justícia és el requisit imprescindible per al bon regiment del regne: «Veem sertament que la justícia ha conservar los regnes. ¿E com e quina cosa són les regnes sens justícia, si no grans latrocinis e robaria?» (JOAN DE GALLES, 1930: 10-12). La clau del bon ordre de l'estat és un governant virtuós. El B ens conta el mètode que, segons Solinus, se seguia en un regne per tal d'escollir emperador. L'escollit sempre era un ancià sense descendència, de vida immaculada: la noblesa no era ni de bon tros una condició imprescindible, però, en canvi, sí que ho eren la clemència i una higiene moral fora de tota sospita. A més, si la seua vida i el seu govern no satisfieien les exigències dels ciutadans, l'afortunat ho pagava amb la vida. Llegim ja a doble columna els textos del B i del TB:

TEXT DEL B

1. Ytem, Solinus recita, en lo derrer libre, que en una ylla dite Popane habitave una gent la qual en la elecció del rey no guordave qui ere pus noble, mas qui havie més vots e veus del poble, lo qual poble no elegia sinó aquell qui ere de moltes virtuosas custumes, en obre de clemència, antich en anys, lo qual no hagués fills per tal que'l regne no fos fet a successió hereditària. E si lo dit rey era trobat malmirent en algun peccat, tentost lo metaven (JOAN DE GALLES, 1930: 49, 1-10).

TEXT DEL TB

1. La glòria que de la mag[e]stat vostra, senyor, se contempla, és per veure-us cobdiçió de obtenir aquella eterna glòria e fruïció celestial de paradís de la qual sou merexedor poseyr per *moltes virtuosas custumes*, EN LES QUALS BENAVENTURADAMENT VOS SOU ENVELLIT, USANT DE OBRES *de clemència* (c. 219, II, p. 453, 16-20).

Segons afirma Tirant, l'emperador de Constantinoble posseeix aquestes virtuts. Ara bé, cal notar que les afirmacions que el cavaller fa tot seguit entren en conflicte amb les normes existents a l'illa del B: si aquestes rebutgen la successió, Tirant pensa que no hi ha res millor que tenir fills perquè un dia puguen heretar els béns que el progenitor s'ha sabut guanyar després d'una vida plena d'esforços:

«E per ço com la humana vida de aquest món és molt breu, és gran consolació als hòmens e natural cosa dexar fills qui puguen poseyr lur béns, com los perills que los hòmens passen en aquest món sien molts, e majorment los qui usen la guerra. Car com los resten fills, se'n van aconsolats, e los parents e amichs se aconsolen ab los fills. E per ço no pot ésser atesa felicitat en alguna cosa que no sia perdurable, e felicitat no pot ésser trobada sinó per bonea de vida» (c. 219, II, p. 483, 32-38).

D'aquest parlament voldria destacar dues coses. En primer lloc, i com en altres llocs de l'obra, Martorell torna a deixar caure la idea que la fortuna és incerta i capritxosa i que el que avui és blanc demà pot ser negre, i això és més vàlid encara en el cas dels cavallers: res no és més dubtós que el desenllaç d'una batalla. Però Tirant veu amb bons ulls això d'usar les armes per heretar els parents, o, si més no, així ho manifesta en alguna ocasió (vegeu l'apartat 1.2). D'altra banda, i per

enèsima vegada, hom recomana un casament perquè el considera una forma d'assegurar la continuïtat i el benestar de la república.⁶

Però en el casament oficial de Diafebus i Estefania hi ha, no cal dir-ho, molt de fingiment. Trobe que si situem el manlleu en el context en què s'insereix, ens endurem més d'una sorpresa. Sobretot, tenim un vell sobirà que demostra sobradament el seu seny i les seues «virtuoses costums» fent de *voyeur* (bé, més aviat d'òidor) a les portes de la cambra dels nuvis. L'acompanya la graciosa Plaerdemavida, que amb malícia i com si es tractés d'una broma, posa en dubte la virginitat d'Estefania: «Senyor, tot lo que diu la núvia és manlevat, car les paraules que diu no hixen de l'ànima, ans me par que sien fictes e per ço a mi no'm plauen» (c. 220, II, p. 485, 22-23). L'emperador, en fora de joc perquè no coneix la realitat dels fets, només és capaç de riure els acudits de la donzella («lo emperador no's podia detenir de riure de les rahons saboroses que hohia dir a Plaerdemavida», *ibidem*, 24-25), que encara té temps de posar uns gats «en la finestra hon dormia la núvia» (*ibidem*, 1) i presumir, davant de les protestes d'aquesta, de poder fer el que sembla impossible: «E no saps tu bé que yo sé traure de gata morta gatons vius?» (*ibidem*, 29-30). Aquest remat final acaba de seduir l'ancià, que afirma que, si no estigués casat, la convertiria en la seua reina: «¡O, de aquesta massa sentida —dix l'emperador— e com cau en grat al meu sperit les coses que'm dius! Yo't jur per lo subiran Altisme que si yo no tingués muller, no'n pendria altra sinó a tu» (*ibidem*, 31-33).

6. Al c. 229, Plaerdemavida, en presència de l'emperador, s'adreça a Carmesina i li diu això: «Tu, qui est de alta sanch exida, pren marit tost e ben tost. E si ton pare no te'n dóna, si no, yo te'n daré. E no't daré sinó a Tirant, car gran cosa és, marit e cavaller, qui'l pot haver en sa vida. Aquest de proesa passa a tots los altres, car moltes voltes s'és seguit que per hun sol cavaller són stats fets molts actes singulars e portades a fi moltes conquestes qui de principi anaven a total destrucció. Si no, veja la magestat vostra lo desorde del vostre imperi ni lo punt en què stava ans que Tirant vingués en aquesta terra» (c. 229, II, p. 506, 16-22). I una mica més endavant, la mateixa donzella reprèn la princesa amb aquestes paraules: «Però, senyora, puix veig a mon senyor Tirant no amau, no és rahó ameu a negú dels seus. Encara vendrà temps que vós lo plorareu, a ell e als seus, e us arrapareu los ulls e la cara, e malayreu lo dia e la nit, e, encara, la vostra vida. Car yo sé que Tirant, lo jorn que porà cavalcar, vehent la gran descontentació de vostra altesa, se n'irà en la sua terra, e tots los altres per amor d'ell, e vós restareu axí com sou merexedora, e tot l'imperi se perdrà» (c. 253, II, p. 548, 7-13).

Al c. 230, Plaerdemavida anima Tirant perquè es decidisca a visitar la cambra de la princesa. Un dels seus arguments és que té la voluntat de l'emperador totalment guanyada:

«E res que yo y diga, tot m'o pren en bé. Lo que és causa de açò yo us ho diré en secret: ell se fa enamorat de mi e volria'm alçar la camisa si yo lo y consentia. E ha'm jurat sobre los sancts Evangelis que si la emperadriu se moria, de continent me pendria per muller. E ha'm dit: «Per senyal de fe, besem-nos. E aquell besar seria poca cosa, mas serà més que no res». E yo li responguí: «Ara que sou vell, sou luxuriós e, com éreu jove, éreu virtuos?» E no ha moltes hores passades que m'ha dat aquest rastre de grosses perles» (c. 230, II, p. 508, 6-13).

Com quedem? Tenim un governant savi i antic en anys o un vell que repapieja? Amb l'ajuda de la seua espasa Excalibur, el rei Artús afirma que una de les «abominacions de l'hom» (c. 292, II, p. 453, 14-15) és la del «vell sens honestat» (*ibidem*, 17). Pere March posava en relleu la repugnància que causava el vell luxuriós.⁷ El Jaume Roig del *Spill* lamentava la follia dels vells que no dubten a passar els darrers dies de la seua vida en les mateixes galanies i vanitats que els joves.⁸ I en Eiximenis una de les proves que les dones fan caure els homes en grans temptacions és, precisament, el comportament submís de molts sobirans més preocupats per satisfer les demandes de la seua reina que de regir els seus regnes.⁹ En canvi, el menoret gironí exalça

7. «Oh, vell poirit, ¿e què poràs tu dir / qui et veus nafrat tot jorn de malaltia? / Misatge cert és que la mort t'envia, / e tu no el vols entendre ne-z ausir, / mas, com a porc qui jats en la gran bassa / de fang pudent, tu et bolques en pecat, / disent, tractant, fasant molt mal barat / ab lo cor fals e la mà trop escassa» (CASTELLET i MOLAS, 1996: 32).

8. «Als vells galants / qui no s'estan / pel temps que han / de porrejar / e pledejar / ab la verdor» (ROIG, 1980: 26, 16-18).

9. «La huitena provació sua és: car diu que les fembres senyoregen als senyors del món, qui comunament són carnals e efeminats. E com, doncs, ço qui és senyor del senyor sia senyor del vassall, segueix-se que si fembra senyoregen los senyors del món, que aitambé se senyoregen als vassalls e fan tot ço que es volen d'ells. E que fembres senyoregen als senyors del món així, comunament ho veem, car veem que los grans senyors són fort carnals, e que per fembres fan les més coses que fan. E Zorobabell aporta a son propòsit aital història, en aquell mateix capítol, on diu aquí que ell viu la concubina del rei, qui s'apellava Apemen, qui seia a la dreta part del rei, e llevava la corona del cap del rei e posava-la sobre lo seu, e batia lo rei ab la mà, quaix que es retia fellona contra ell; e llavors lo rei, ab la boca oberta, esguardava-la's de fit en fit,

l'actitud del rei d'Aragó, que menysprea els consells de l'esposa, tot i trobar-los encertats.¹⁰ Comptat i debatut, l'emperador del TB apareix sovint retratat de forma negativa o burlesca: encalça una rata que no existeix al c. 233, tracta d'aconsolar un Tirant lesionat —o això creu ell— per culpa d'un cavall sicilià al 237, s'esmorteix o es plany desmesuradament quan sorgeix el problema més insignificant, etc... Aquest caràcter tan poc animós és, a més, un tret que comparteix amb altres sobirans del llibre, com el groller Felip, casat i ben casat gràcies a la ventura d'una agulla perduda! Sembla que la «huitena provació» de «Zorobabell» tenia la seua validesa...

Hi ha un segon plagi del B al TB que s'utilitza també per parlar de les virtuts de l'emperador. Els referents són, doncs, un altre cop, els personatges de l'Antiguitat. Ja vaig comentar el manlleu en un article anterior a aquest (hom li ha fet un lloc entre les pàgines de la *Miscel·lània G. Tavani: vid. AGUILAR, 2001*), tot i que potser ara em veuré obligat a repetir algunes de les consideracions que hi vaig fer. Es troba al c. 254: l'emperador i la seua dona recorden en presència d'Hipòlit, el seu malaguanyat fill, mort en la batalla a causa de les males arts del duc de Macedònia. Llavors, uns cavallers ancians fan acte de presència i destaquen el comportament tan virtuós i la serenitat amb què el pare va acollir la trista notícia de l'òbit. El cas és que, per tal de construir aquest passatges, Martorell mescla dues anècdotes sobre Anaxàgores i Xenofont que hom pot llegir al llibre de Joan de Galles (que les pren del *Valeri Màxim*), més concretament a la quarta part del lli-

e si ell la veés riure, ell se reia de plaer que trobava en lo riure d'ella, e si la veés fello-na, tantost lo rei ab maxonias e ab sos ablaniments feia son poder de fer-la riure e de reconciliar-se en gràcia d'ella, no contrastant que totes les regions eren subjugades e temien al rei, e tot hom dubtàs de tocar-li lo seu vestiment. Per què conclou aquí Zorobabell que les fembres són pus forts que rei ni que el vi, de què apar que es segueix nostre principal propòsit, ço és, que les fembres són forçors, e poderoses ocasions e motius a temptar los hòmens del món» (EIXIMENIS, 1994: 75).

10. «Llegim del rei en Pere d'Aragó, que pres Sicília, que al món no podia trobar consell sobre un gran negociu ab negun conseller, e lo vespre dix-ho a la regina, sa muller, e ella obrí-li altes vies e noble consell a la cosa aquella. E lo dit rei proposà-ho al seu consell secret, e tots aprovaren molt aquella via; e llavors dix lo rei:

—Bé conec que lo consell de la reina és fort bo, mas, per ma fe, si encara era millor no el tendré. Per tal que lo món no puixa dir que en tan alta matèria jo haja pro-cèit per consell de fembra» (EIXIMENIS, 1994: 111-112).

bre. Es tracta de la secció dedicada a la fortalesa. El franciscà aclareix que no es tracta de la «fortalesa corporal», sinó de la capacitat de l'esperit per enfrontar-se a grans perills: «car la fortalesa és desig de coses grans, menyspreu de perills petits e sosteniment de trebal per cosa profitosa, honorable e virtuosa» (JOAN DE GALLES, 1930: 118, 5-8). La fortalesa és una virtut subdividible en quatre parts diferents, una de les quals és la perseverança: l'home que la posseeix sap suportar amb integritat les adversitats que la vida li presenta. Com la mort d'un fill, per exemple. És aquesta, tot just, la virtut que manifesten els antics de les historietes del B, la mateixa que els cavallers del consell atribueixen al vell emperador. Notem com Martorell unifica els casos, les paraules i els parlaments d'ambdós personatges, i ens ho serveix tot en forma d'una escena plena de cerimònia:

2. De la fortalesa e perseverança dels antichs, e de la paciència lur en sostenir la mort de lurs fills, recita Valeri en lo —VIè— libre, dient que Anexàguoras, hoynt la mort de son propri fill, respòs al qui lo-y dehia e denunciave: «Sàpies que no-m dius cosa novella, car ja sabia yo que'l havia eengendrat per morir». Sabia lo dit Naxàguoras que ley de natura és rebre la vida e retre-la com és demanada. Axí com no és qui muyra que no aje viscut, per semblant forma no és qui puscha viure que no aje morir.

Aquí mateix recita que Xenofont, hoynt la mort dell fill major seu, qui ere mort en la batalla, solement se levà la corona, o la mitra, del cap, car lavors offeria al temple lo sacrifici en festa de gran sollempnitat, e tentost interrogà ja lo dit fill com ere mort. E com hoys que, batelant forment e riguorosa, ere mort com a gloriós cavalier, tornà's la corona so-

2. Entraren per la cambra molts cavallers ansians qui eren del consel e aconortaren molt a la emperadriu. E aquells recitaren a Ypòlit la grandíssima virtut que l'emperador mostrà com li portaren la nova com son fill era mort. Lo benigne senyor, *hoynt la mort de son fill, respòs* AL CARDENAL E ALS ALTRES QUI LO Y DENUNCIAREN:

—SIAU CERTS *que no-m DIEU cosa novella, car ja sabia yo que l'havia engendrat per morir. Ley de natura és rebre la vida e retre-la com és demanada, E AXÍ COM ÉS QUE no és negú qui PUGA viure que no HAJA DE morir.*

Hoynt la mort del SEU FILL, QUI EN BATALLA E CONTRA INFELS HAVIA SEPARADA L'ÀNIMA DEL CORS —AQUELL DIE ERA LO PRIMER DE L'ANY E LO EMPERADOR ACOSTU-

bre lo cap e jurà en fe e en nom dels déus los quals sacrificave, que molt major fo la delectació que reebé com hoy los actes de la cavalleria de son fill, que no fonch la tristor que sentí de la sua mort (JOAN DE GALEES, 1930: 147-148, 25-22).

MAVA EN SEMBLANT DIE COM AQUELL, CASCUN ANY, FER MOLT GRAN FESTA E PORTAR CORONA— E NO FÉU ALTRE MUDAMENT SINÓ QUE-S levà la corona del cap e TORNÀ A DEMANAR COM ERA MORT SON FILL. *E com hoys* QUE EN LA BATALLA, COMBATENT AB GRAN ÀNIMO E COM A VIRTUÓS CAVALLER, *tornà's* PRES-TAMENT la corona AL CAP e jurà que molt major fon la delectació que rebé com hohí los actes de la cavalleria GLORIOSSOS de son fill, que no fon la tristor E AMARGOR que sentí de la sua mort (*ibidem*, 549-550, 26-9).

Martorell ha cristianitzat les històries dels pagans: a) és el cardenal qui informa el pare de la desgràcia, b) l'enemic no és un enemic qual-sevol, sinó l'infidel i c) l'emperador celebra una festa, però no ofereix cap sacrifici als déus. Amb aquestes adaptacions el manlleu acaba d'esdevenir una peça que encaixa perfectament en el trencaclosques de l'argument. Però el que realment sobta d'aquest plagi és la seua localització: ens el trobem a l'inici de la relació adúltera entre Hipòlit i l'emperadriu, una aventura que no deixa en molt bon lloc l'egrègia testa del sobirà. Cal remarcar que l'evocació del fill mort provoca les llàgrimes de la mare («e la emperadriu se pres a plorar», c. 254, II, p. 549, 24-25), i sembla que la senyora sent un buit en la seua vida després d'aquesta pèrdua que necessita omplir d'alguna manera (d'altra banda, gràcies al final de la novel·la sabem que l'emperadriu és una dona que oblida amb facilitat les penes). Al c. 364, i en presència de tota la cort, l'emperadriu declara el seu desig que Hipòlit ocupe el lloc del difunt cavaller:

E puy aquell que tant he amat no puch haver... —pres per la mà a Ypòlit, e dix—:... aquest serà en loch de aquell, e prech a tu per fill e

tu pren a mi per mare. E no és cosa en lo món neguna que a mi sia possible de fer que yo no la faça. Per amor de aquell qui sobre tots en strem yo amava, vull amar a tu, puix ne est merexedor (c. 364, II, p. 571, 14-18).

Tot el que l'emperador és capaç de veure en l'actitud de la seua esposa són els símptomes típics d'algú que no ha pogut superar un sucés tan tràgic. Però el narrador ens deixa ben clar que les emocionades paraules de la vella es refereixen bàsicament a Hipòlit: «Tots se pensaven que u digués del mort fill e ella deya-u de Ypòlit» (*ibidem*, 19). En canvi, el marit, com de costum, no és tan sagaç. Al c. 262 l'emperadriu aconseguix «transformar» el jove amant, ben terrestre i palpable, en el «mort fill» que la visita en somnis: és tot just el delit que sent en tenir aqueixes visions el motiu que addueix per justificar la seua resistència a obrir les portes de la cambra quan els metges la reclamen. L'emperador creu punt per punt les explicacions de la dona, i diu: «No us ho dich yo —dix l'emperador— que tot son parlar no era sinó de son fill?» (c. 262, II, p. 564, 21-22). L'esposa, doncs, ha aconseguit salvar el seu honor amb astúcia.¹¹ I l'emperador ens recorda el típic marit babau dels exemples misògins.¹² De fet, els fragments manlle-

11. Si Artús deia que «honor és do de reverència en testimoni de virtut», per a l'emperadriu la virtut és sinònim de discreció. L'enamorat és digne d'honor si sap mantenir secreta la relació: «E qui [no] és abte e [no] sap portar armes de amor secretes o ocultes sens dar-ho a sentir voluntàriament a persones indignes e malparleres, aquest tal, és digne de tal punició. E, per lo contrari, deu ésser exalçat en molta glòria e honor lo qui lealment ama, car amor és cosa que segueix natura e los hòmens, com amen, deuen ésser secrets e plens d'amor» (c. 256, II, p. 551, 21-25). Es tracta d'una visió que reconcilia els conceptes d'amor i d'honor i que marca el desenvolupament de l'idilli d'aquests dos personatges, totalment oposat al dels amors de la parella de *star-crossed lovers* que protagonitzen l'obra (sobre amor i honor, *vid.* HAUF, 1993a: 83-96).

12. Quan l'emperadriu «adapta» al c. 364 el seu Hipòlit i diu «e no és cosa en lo món neguna que a mi sia possible de fer que yo no la faça», potser el que fa es enorgullir-se de la seua habilitat per amagar el seu adulteri i enganyar el marit. Un dels llocs comuns de la misogínia medieval és el *mulier mala decipit virum suum*: l'enginy de la dona la forneix de recursos innombrables per fugir del càstig, i és impossible conèixer totes les maldats que passen pel seu cap. Al c. 283 del TB s'expressa la mateixa idea, amb mots manllevats a Corella: «la femenil condició no li és res impossible que de mal sia» (c. 283, II, 603, 8). I al *Recull d'eximplis* hi ha la història de l'esposa infidel que amb l'ajuda de la seua mare i d'un llençol evita el càstig del marit: «El marit se n'ha anat, innocentment, de romeria i ha comès la imprudència d'encomanar la seva muller

vats al B, que s'utilitzen per associar el sobirà a grans personatges de l'Antiguitat com Anaxàgores, Xenofont o els virtuosos reis de l'illa de Solinus, xoquen bruscament amb el context en què ens els trobem i, encara, amb el retrat més aviat negatiu que del personatge ens ofereix l'obra: un governant negligent, de poc esforç, que es deixa influir excessivament per les dones i que, precisament per això, mai no coneix què és el que realment s'esdevé al seu voltant... De fet, sovint la figura de l'emperador, per la seua decrepitud, s'acosta a la de l'Artús de l'entremès, impotent observador de la decadència del món, embadalit quan hom li arravata l'espasa (HAUF, 1990b: 24). O a la del marit de l'Apemen de l'exemple citat per Eiximenis...

1.2. *Herència, prudència i providència: Tirant i les seues aspiracions*

La segona de les qualitats que tot bon governant ha de tenir és la prudència. La secció del B dedicada a ella s'obre d'aquesta manera:

«Tu, rey cristià, qui seus en aqueixa cadira reyal, ama saviesa e ajes en gran avorriment avarícia e legots, e ajes bons e leylals consalers e ofiçials, e sobre totes coses ajes temor de nostre senyor Déu, e recort-te sovint que morràs, car seguons que hauràs fet seràs jutgat» (JOAN DE GALLES, 1930: 63, 10-16).

I a continuació hom afirma que «és molt necessàrie als prínceps, car, seguons que diu Vegeci (*De re militari*), no és qui degue saber millors coses ni més que'l príncep, la doctrina del qual deu aprofitar a

a la sogra, «la qual sogre fo alcavota, e consentí que sa filla faés malvestat ab un hom». El romer banyut torna de sobte i sorprèn la seva esposa amb l'amant. Entre ella i la sogra hauran d'ordir a corre-cuita algun remei. L'acullen molt bé i quan ell, cansat, diu que vol anar-se'n al llit, s'ho troben fet: la sogra pren la iniciativa i demana a la dona que tregui un llençol que havia brodat ella per tal de fer honor al seu gendre. L'hi ensenyen, doncs, tot estenent-lo davant seu, ben alt, entre ell i la porta. Llavors, l'amant, segur que el marit de la seva estimada no el podia veure, fuig d'amagat, protegint-se amb el llençol estès. El marit, admirant la bellesa del brodat, exclama: «—E con, ma dona —dix lo marit—, e vós sabets fer tal obra con aquesta?». Es refereix, és clar, al llençol; però la resposta de la sogra no s'hi refereix pas i deixa en ridícul al marit —humor misogin n'hem dit adés—: «—Och, ffill —dix ella—, moltes veguades é fet jo semblants obres, e pus subtils que aquesta!» (YSERN, 1994:34).

tots los sotmesos» (63-64, 25-5), i que «dix Plató que lavors ere benaventurat lo món com ere regit per hòmens savis, e com los regidors estudiaven la saviesa» (*ibidem*, 15-18). En efecte, el sobirà cristià ha de regir la cosa pública amb seny i esment. Cal tenir en compte que la prudència és una virtut composta de diversos ingredients: «Les parts de prudència són rahó, enteniment, avisament, providència, abtesa e cautela» (JOAN DE GALLES, 1930: 84, 22-23). Ens interessen, sobretot, les tres darreres. Pel que fa a la providència, tenim la següent definició:

«La providència és virtut qui dispon les coses sdevenidores; los officis de la qual són: per les coses presents conèixer les sdevenidores, armar-se de consell contra les adversitats qui's deuen seguir» (JOAN DE GALLES, 1930: 85, 14-18).

I quina és la major i la més inevitable de totes les adversitats? La mort, sens dubte. Cada part del B ve encapçalada per una presentació que sempre acaba amb la mateixa fórmula: «e sobre totes coses ajes temor de nostre senyor Déu, e recort-te sovint que morràs, car seguons que hauràs fet seràs jutgat». Segons Joan de Galles, «appar manifestament que no és multitud que aprofit senç regiment de providència e consideració de la mort sdevenidora» (JOAN DE GALLES, 1930: 81, 3-5), i conta un exemple extret de la *Vita sancti Ioannis Eleemosynarii*, amb l'evident propòsit de subratllar la certesa de la mort, que no respecta els poders terrenals.¹³

No hi ha dubte que, de tots els casos de caiguda de reis i prínceps, el d'Alexandre era un dels més estimats per l'home medieval.¹⁴ La vida

13. «Aquesta providència deu ésser en tots los hòmens, de la quall cosa se llig en la vide de sent Joham almoynier, que com antigüement lo emperador se coronave, tentost entraven a ell los picapedrés qui feyen los moniments, dient-li: “O tu emperador, digues de quina pedra o de quin metall mane la tue senyoria que sie fet lo monument hon tu seràs soterrat”. Manifestant-li en les dites paraules que agué cura de la sua ànima, dient-li: “Guorde que mortal est, per què ama la tua ànima, dispon justament lo teu regne, car home est corruptible e transitori”» (JOAN DE GALLES, 1930: 81, 6-18).

14. Pel que fa a la difusió de la història d'Alexandre durant l'Edat Mitjana, hom pot recórrer al clàssic llibre de CARY (1956), tenint en compte, però, que no tracta la fortuna de la llegenda a la Península Ibèrica, tal i com posa de manifest LIDA DE MALKIEL (1961-1962: 311-318). Quant a la literatura catalana, hi ha la *Història d'Alexandre* de Lluís Fenollet i de Malferit: sobre aquesta obra hom pot consultar la descripció de HAUF (1993b: 297-298).

i les gestes del cabdill macedoni van ser un referent inexcusable de les moralitzacions sobre la fortuna: Alexandre és l'home que subjuga tots els pobles de la terra, baixa a les profunditats del mar (la qual cosa equival també a una conquesta)¹⁵ i recorre els cels com si fos un déu, el mortal que comet la supèrbia de creuar els límits permesos i que a la fi mor com tothom, prova irrefutable del poder anivellador de la mort i de la inutilitat dels béns de fortuna. Joan de Galles recorre a la *Disciplina Clericalis* de Petrus Alphonsus per oferir-nos els mots dels filòsofs que van visitar la tomba del malaurat emperador, i conclou que la consideració de la mort hauria de servir perquè l'home s'abstingués de pecar:

«Seguons que diu Alfonso en lo seu tractat de prudència, com fos mort Alexandre, e-s fes la sue sepultura d'aur, vingueren aquí diversos philòsofs, la hu dels quals dix: “Alexandre féu hir de aur tesor; ara, per lo contrari, l'aur fa d'ell tesor”. Lo seguon dix: “Tot lo món no bastave hir a Alexandre; are li basten ·iiii· o ·iiii· canes de lonch”. Lo terç dix: “Alexandre hir senyorejave als pobles; are los pobles senyorejen a ell”. Lo quart dix: “Alexandre podia hir molt poble desliurar de mort, mas vuy no és pogut a la sageta de la mort scapar”. Lo sinquè dix: “Alexandre menave hir gran host, e vuy la sue host lo mena a la sepultura”. Lo sisè dix: “Alexandre premia hir la terre, e vuy la terre prem a ell”. Lo setè dix: “Les gents hir temien Alexandre, e vuy lo tenen per vill e per menyspreat”. Lo vuytè dix: “Alexandre ach ir amichs, e vuy tots li són eguals”.

Si los hòmens consideraven açò attentament, de tot se refrenarien de pecar. Diu-se del peccador que a la fi se perdrà axí com a famer» (JOAN DE GALLES, 1930: 82, 2-20).

No oblidem del tot el cas d'Alexandre, sobretot perquè més endavant veurem que darrere d'algunes de les actuacions de Tirant s'amaga l'art militar del pagà (vegeu l'apartat 1.3.). D'altra banda, cal dir que al petit guerrer li hauria vingut molt bé tenir les altres dues parts de la prudència que hem subratllat. El retrat que ens ofereix el *Libro*

15. Al *Libro de Alexandre* els peixos es comporten amb Alexandre com un vassall amb el seu senyor: «Tanto es acogían al rēy los pescados / como si los oviessen por armas subjudgados / vinién fasta la cuba todos cabeztornados / tremién todos ant'él como moços mojudados» (c. 2314; CAÑAS MURILLO, 1988: 519).

de Alexandre és, amb tot, el d'un sobirà medieval amb moltes capacitats, que sap amonestar els seus sobirans i dur-los pel bon camí (aquesta és precisament la funció del llarguíssim discurs sobre la guerra de Troia que Alexandre adreça a la seua host). Amb una mancança fonamental, però: l'home que sap veure que al mar i a la vida el peix gran es menja el petit no veu, en canvi, la seua condició de depredador. Cal mirar-se a l'espill abans de donar consells als altres, i aquesta qualitat és el que s'anomena «aptesa». L'experiència, a més, ens ensenya que ens hem de malfiar de les aparences, si no volem acabar prenent el verí que ens ofereix un súbdit que creiem lleial: la «cautela» és, tot just, l'estri que tenim per separar el gra de la palla, la virtut del pecat, el que és bo del que només ho sembla.

Tothom sap que Tirant percaça honor, i que ho fa a través de perillosos treballs. A més, els lectors coneixen quins són els objectius de l'heroi, tot i que ell només li ho confessa a un personatge de l'obra, tot just la princesa Carmesina: «E per ço que la celsitut vostra sàpia més clarament la mia intenció, jamás pendré títol negú, tant com la vida me acompanyarà, sinó emperador o no res» (c. 161, I, p. 388, 5-7). Aquest ferm propòsit el duu a rebutjar el ducat de Macedònia en favor de Diafebus, i provoca la desaprovació de l'emperador. Considere que és important tenir en compte el títol del c. 223: *Resposta que féu l'emperador a Tirant en presència de sos parents*. Els parents, en aquest cas, són quelcom més que uns espectadors. També són un tema de discussió. L'emperador obre el seu discurs d'una forma ben curiosa: «La glòria d'aquest món no està en parenceries, sinó en bon obrar» (c. 223, I, p. 492, 32). Ja veiem que, tot i els desvaris propis de l'edat, al vell senyor encara li queda una mica de cautela per diferenciar la realitat i les aparences. Tot seguit, critica Tirant per haver-se negat a prendre el títol i haver-lo demanat per a Diafebus, ja suficientment condecorat amb el comtat. Encara, Déu sap si en broma, l'avisava que si el que realment espera és el títol d'emperador, ja pot anar oblidant la idea mentre ell siga viu:

«E per la molta virtut que en vós, Tirant, tinch coneguda, vos ame de infinida amor, essent-me odiós lo nom d'altri qui parenta mia haja d'aver sinó del linatge de Roca Salada, e açò per lo premi vostre. Car la

granea del delit que prencn com me recort dels vostres singulars actes me fa oblidar tot altre linatge, e per ço vos havia yo pregat que fósseu més afix a la corona de l'Imperi Grech, que volguésseu pendre Stefania, neboda mia, per muller, ab lo ducat de Macedònia e ab moltes altres coses que yo us haguera dades. *Mas diu lo vulgar parlar que no deu hom tant amar altri que faça hom mal a si.* E com, no havia prou Diafebus? Es devia tenir bé per content de ésser comte de Sent Àngel e conestable major. Ni vós no volgués en aquell cars que yo·l vos dava, lo dit comdat, ans lo donà a vostre parent. E ara vos donava lo ducat e tanpoch lo haveu volgut, ab parenta mia bona e molt honesta. No sé què us sperau! Si desijau que us done lo meu imperi, no·n façau comte, que yo·l m'è mester. E certament yo crech que vós me faríeu pobre ans que yo vos pogués fer rich, tant vos veig lo cor magnànim» (c. 223, II, ps. 492-493, 12).

En aquest punt Marorell aprofita les definicions de Joan de Galles sobre l'«abtesa» i la «cautela», bé que amb algunes modificacions que, com tindrem ocasió de comprovar, són molt interessants:

3. Aptesa és prudència de adoctrinar los ignorants, e per tal que·ll home informe e adoctrine primerement si mateix e puys informe los altres, seguons que és scrit en la doctrina dels filòsofs.

Cautela és diferència entre virtuts e vicis, posant les virtuts devant los vicis. Car los vicis a vegades se dissimulen e aparexen virtuts, seguons que diu Sèneca en la ·XXIII· epístola; e Sent Greguori diu en los «Moralls», que molts vicis menten a vegades mostrant-se virtuts. Car la prodigalitat voll ésser vista liberalitat, la avarícia tenprance, la crueltat justícia. Per què per fer diferència entre aquestes coses ha mester cautela; car, segons que diu Ciceró, no ha pus forts spies al món que són aqueles que s'amaguen sots semblança de lealtat (JOAN DE GALLES, 1930: 87, 1-20).

3. E per ço, qualsevulla cavaller que és en terres stranyes, ab *abtesa* DEU HERETAR si los altres, *mateix*. APRÉS, TREBALLE EN HERETAR *los altres*, car *diferència* DEU ÉSSER FETA entre VICIS e VIRTUTS, *posant les virtuts davant*, car *los vicis* MOLTES *vegades* SÓN DIS-SIMULATS, QUI *aparexen virtuts*,

car no ha al món TAN forts spies COM *aqueles* QUE SE *amaguen sots semblança* de LEALTAT (c. 223, II, p. 493, 12-17).

Com es pot veure, Martorell ha preferit no citar el nom de les autoritats que el B addueix. En el millor dels casos, es queda amb les seues sentències i, de vegades, fins i tot es permet el luxe de modificar-les. La substitució del verb «informar» per «heretar» configura potser una sentència molt menys elevada espiritualment, però molt més pragmàtica, sens dubte. La recomanació pren aires d'advertència seriosa amb la referència a la condició d'estranger de Tirant. El lector assidu del TB sap prou bé que el mot «estranger» hi duu sempre associades les connotacions d'inseguretat i perill: «De altra part, veig que amor no és certa, ni ab fermetat, en los strangers» (258, II, p. 553, 16-17), diu l'emperadriu. Els fragments manlevats a Corella en què Tirant i la princesa adopten les veus de Jason i Medea reforcen aquesta idea. Ara però, el fet que Tirant vinga d'una terra llunyana sembla perjudicar-lo sobretot a ell. Per això, el missatge és clar: el primer que hauria de fer és consolidar la seua posició en una terra estranya i no preocupar-se tant pels altres. I el consell va acompanyat d'una sentència tretada del cabal de la saviesa popular: «Mas diu lo vulgar parlar que no deu hom tant amar altri que faça hom mal a si». Haurem d'admetre que es tracta d'un argument convincent contra la declaració de Tirant d'amor pels seus parents:

«Car, encara que lo meu ànimo sia magnànim en donar, no és cobejós en ajustar tresor ni gran senyoria, car sol de la honor me conten-te e-n reste premiat, e altra cosa no vull. E la major glòria que yo puch atényer és en poder heretar a mos parents e amichs, car per heretat mia no vull pus sinó lo cavall e les armes, per què la alta vostra no tinga tant treball en fer-me rich» (c. 224, II, p. 493, 30-35).

Es tracta d'un parlament que segueix poc dalt o baix la doctrina expressada pel mateix Tirant en un passatge que em permetré tornar a citar:

«E per ço com la humana vida de aquest món és molt breu, és gran consolació als hòmens e natural cosa dexar fills qui puguen poseyr lurs béns, com los perills que los hòmens passen en aquest món sien molts, e majorment los qui usen la guerra. Car com los resten fills, se'n van aconsolats, e los parents e amichs se aconsolen ab los fills. E per ço no pot ésser atesa felicitat en alguna cosa que no sia perdurable, e felicitat no pot ésser trobada sinó per bonea de vida» (c. 219, II, p. 483, 32-38).

Fixem-nos ara, però, en dues coses: d'una banda, a) Tirant, com a fidel representant de l'estament cavalleresc (el venerable Guillem de Varoic no n'és una excepció), desitja honor i fama, i és poc versemblant veure en els seus mots un anhel de beatitud espiritual, amb la qual cosa b) es pot parlar d'una contradicció evident amb l'afirmació que «no pot ésser atesa felicitat en alguna cosa que no sia perdurable». Sobretot perquè cal menysprear l'honor temporal, que és un bé amb data de caducitat, tal i com s'encarrega de recordar el frare del c. 221, després d'haver estat «preïcant de vicis e de virtuts» (c. 220, II, p. 486, 15). El fragment és, significativament, un plagi de la versió catalana de Ginebreda del DCP, com es pot apreciar a continuació. Cal advertir que es tracta d'un passatge que no es troba en Boeci:

TEXT DEL DCP

4. E així ho dix Enpedocles segons que recompta Teoplantus en lo començament del *Libre de planetas*, dient que tres cosses [són] que per llur excel·lència sobrapujen totes les altres en aquesta vida. La primera és menyspreu de la honor de les cosses temporals e de totes coses de fortuna. La segona és desig de la benansa eternal. La tercera illumination de l'enteniment e de la voluntat (ms. UCB160, f.18r).

TEXT DEL TB

4. *Tres coses són que per llur excel·lència EXCELLEXEN totes les altres en aquesta vida. La primera és menyspreu de la honor ETERNAL O TEMPORAL O de fortuna. La segona és desig de la BENAVENTURANÇA eternal. La TERÇA és ILLUMINACIÓ de l'enteniment e de la voluntat* (c. 221, II, p. 487, 15-18).

Queda clar que la disjuntiva «eternal o temporal» no és possible i que el que ha de ser menyspreat és només la glòria terrenal. Gràcies a la font, doncs, s'aclareix el sentit dels mots del religiós. D'altra banda, crec que aquest fragment manllevat al DCP evidencia una connexió molt més profunda amb el clàssic. Sabem que l'emperador recorre al B per parlar de les falses aparences, i també que el vertader motiu de les actuacions de Tirant és el seu desig d'esdevenir emperador. La set de renom del cavaller és quelcom que molts personatges de l'obra posen de manifest, àdhuc ell mateix. És clar que per tal de conviure amb «el

cavall e les armes» no sols cal un esperit bel·licós: hi ha unes qualitats que resulten imprescindibles, i Carmesina les esmenta en aquest retret:

«—O, fallit d'enteniment! ¿Ab los béns de natura, los quals sens libertat posseheys, vols atényer nom de virtuós, que no s'ateny sinó ab multitud de treballosos actes? ¿Fies en la tua mà e corporal força, que tens atreviment de demanar dins la mia cambra, en presència de tantes dones e donzelles, lo premi que tu creus meréixer?» (c. 211, I, p. 469, 6-13).

Però quins són els béns de natura? Ens cal anar ara al c. 293, on el rei Artús els defineix: «Lo primer és gran linatge, lo segon és granea e bellea de cors, lo tercer és gran força, lo quart és gran laugeria, lo cinqué és clara e bona vista, lo seté és clara e bona veu, lo huyté és jovent e alegria» (c. 193, I, p. 453, 29-31). Segons Carmesina, aquests béns no són en realitat propietat de l'home. En això, la princesa segueix la doctrina del DCp. A la versió catalana de Ginebreda, que en aquesta ocasió tampoc no tradueix Boeci, trobem inventariats els béns corporals, i se'ns subratlla la seua imperfecció: «Així mateix si·t prens sguart dels béns corporals, los quals són ·v·, so és granesa, ffortalesa, bellea e laugeria e sanitat en cascú trobaràs manifesta ffrevoltat e mesquinessa e deffaliment» (ms. UCB 160, f.53r). Així doncs, els béns de natura no garanteixen la virtut, si l'afortunat no fa bones obres. Es tracta d'una idea que no només expressa Carmesina. Abans del naufragi del c. 299, Plaerdemavida diu que la sort no condiciona de cap manera la pràctica de la virtut, i també en aquest cas Martorell recorre a un calc *formulaic* de la versió del DCP:

5. Car no he feta injúria a tu, per so car les riqueses e honors e dignitats e semblants cosses totes són del meu dret [...] Car la cossa pròpia no pot ésser lunyada de aquell de qui és, ans tots temps està ab ell sens injúria d'altre (ms. UCB 160, f.19r).

Nulla tibi a nobis est allata uiolentia. Opes honores ceteraque talium mei sunt iuris (l.II, p. 2; BOECI, 1977: 76).

5. Riqueses, POTÈNCIES e dignitats e semblants coses dóna la fortuna, mas elecció de amar o de avorrir, obrar bé o mal, voler o no voler, en lo franch arbitre stà, e cascú ne pot usar a sa voluntat (c. 298, II, ps. 631-632, 38-2).

Amb tota la seua destresa de cavaller i la seua fama, Tirant no pot evitar esdevenir una altra joguina més en les mans de la mar tempestuosa d'adversitats. Una peripècia a la qual l'heroi pot sobreviure miraculosament, però tota una advertència que la fortuna pot sacsejar les seues aigües quan li plau (en forma de naufragi o de mal de costat), i que cap home, per poderós que siga, pot esquivar-ne els colps. Impotent, Tirant lamenta que el seu enemic no siga gens convencional:

«¡O Tirant, bé és aquest dia trist e desaventurat per a tu, *que no t val força ni ardiment*, car tu bé pensaves que cavaller qui en tot lo món fos no-t pogués vençre ni subjugar e ara est atés als tèrmens de la mort e no sabs *qui-t mata ni per quina causa!*» (c. 297, II, p. 631, 5-9).

Precisament són aquests mals tan poc convencionals els únics que compliquen l'existència del cavaller, més que qualsevol dels reis sarraïns amb els quals es combat. Queda confirmada, doncs, la inutilitat dels béns de natura, ja insinuada per Carmesina al fragment que hem vist anteriorment, i com que aquests constitueixen un dels estris més importants de tot guerrer, no resulta difícil constatar fins a quin punt el gremi es troba subjugat als designis de la fortuna: el mateix Artús ho confirma al c. 200, quan diu que el cavaller vençut ha de saber que els seus mals s'expliquen perquè a «la fortuna, vogint la sua roda, li plau així» (c. 200, I, p. 457, 23-24). Així doncs, qualsevol imprevist pot acabar amb una carrera militar plena d'èxits de la forma més ridícula. Martorell lamenta que el seu malaurat personatge no haja rebut el premi que es mereixia en un passatge repetidament citat pels estudiosos i que ha esdevingut un dels més coneguts de l'obra (c. 467, II, p. 892, 6-14). Però ja passa sovint que l'home que arrisca la seua vida per guanyar fama no aconsegueix els seus propòsits: la conquesta de la fama és sempre una tasca molt incerta i ingrata, i no sempre ens mena al port més desitjable, tal i com s'expressa al DCP (sense correspondència en Boeci): «Ffama en llahor corporal no pot ésser gran ne per duració de temps ni per amplea de terra, e que los hòmens virtuosos no la deuen molt cerquar per tal com no seria covinent guardó a les bones hores» (ms. UCB 160, f.41r). I és que la fama sempre acaba esvaint-se, amb la qual cosa l'home assedegat d'ella sempre mor dues vegades: la primera quan ho fa físicament i la segona quan mor la seua fama:

«EN AQUEST METRA PROVA ALLÒ MATEIX E POSA UNA
 QÜESTIÓ, QUE AQUELL QUI FFA SON ESFORÇ QU
 APRÉS LA SUA MORT ROMANGUA D'ELL FFAMA MOR
 DUES VEGUADES: HUNA COM MOR DE FFET, ALTRA
 COM MOR LA FFAMA

Donques cells qui crehen que glòria haver sia sobiran bé leixen estar lo món poch e stret e guarden lo cel, e vegem quant és gran e ample e menyspreen la ffama e nomenada mundanal, que no pot complir la terra, que és poqua e minva. Superbiosos e vanagloriossos, per què us volets exalçar en lo món per nomenada com siats mortals, car la mort ha agualades¹⁶ las cosses altas a les baixas e les baixes a les altes [...]. Si vols dir encara duren per la memòria que és romasa d'ells, dich-te que aquesta memòria no pot tots temps durar, car almenys a la ffi del món se perdrà. E llavors hauran la segona mort, ço és, de la llur fama, que llavors perirà e per ventura ans de aquell temps serà perduda (ms. UCB 160, f.43r).

Quicumque solam mente praecipiti petit / summumque credit gloriam, / late patentis aetheris cernat plagas / artumque terrarum situm. / Breuem replere non ualentis ambitum / pudebit aucti nominis. / Quid o superbi colla mortali iugo / frustra leuare gestiunt? / Licet remotos fama per populos means / diffusa linguas explicet / et magna titulis fulgeat claris domus, / mors spernit altam gloriam, / inuoluit humile pariter et celsum caput / aequatque summis infima [...] / Signat superstes fama tenuis pauculis / inane nomen litteris. / Sed quod decora nouimus uocabula, / num scire consumptos datur? / Iacetic ergo prorsus ignorabiles / nec fama notos efficit. / Quod si putatis longius uitam trahi / mortalis aura nominis, / cum sera uobis rapiet hoc etiam dies, / iam uos secunda mors manet» (l. II, m. 7; BOECI, 1977: 120-122).

Tirant mor sense poder assolir els seus desitjos, i és Hipòlit el personatge més beneficiat del traspàs. Recordem un altre cop el parlament de l'emperador en què Martorell plagia Joan de Gal·les (plagi núm. 3): «E per ço, qualsevulla cavaller que és en terres stranyes, ab abtesa deu heretar si mateix. Aprés, treballe en heretar los altres», i tinguem present també la sentència amb què el sobirà arrodoneix la seua argumentació: «No deu hom tant amar altri que faça hom mal a si». Haurem de

16. Al manuscrit que transcriu hi ha *anuhlades*, però crec que es tracta d'un error. A més, Boeci diu *aequat*.

constatar, en efecte, el caràcter indicial, gairebé profètic, que els seus mots adquireixen quan hom considera el desenllaç de l'obra, tot just en un passatge en què hi ha un plagi. Això té repercussions força importants. En primer lloc, confirma que l'autor té un mètode bastant homogeni a l'hora de treballar i dialogar amb els materials que utilitza, i no cal dir que es tracta d'una estratègia que unifica l'obra (*vid. PERUJO, 1995*). D'altra banda, fa bo de comprovar que Martorell ens presenta moltes vegades personatges que «profetitzen», ni que siga inconscientment, com el mateix Tirant quan diu que «és gran consolació als hòmens e natural cosa dexar fills qui puguen poseyr lurs béns, com los perills que los hòmens passen en aquest món sien molts, e majorment los qui usen la guerra. Car com los resten fills, se'n van aconsolats, e los parents e amichs se aconsolen ab los fills». I qui diu fills, diu parents. El rei de Feç utilitza un argument semblant per recomanar-li a l'emperadriu que prenga Hipòlit per marit:

«E serà útil, honor e delit vostre, car nosaltres vos darem tal marit que serà fet a tot lo plaer e consolació vostra, e tal cavaller que sabrà defendre la terra e serà parent del gloriós Tirant, *que tots los de l'imperi ne seran molt contents e aconsolats com oiran nomenar que sia parent e criat de Tirant e nodrit en los vostres imperials strados*» (c. 483, II, p. 920, 26-31).¹⁷

Notem, però, que els altres membres del llinatge de la Roca Salada mostren tenir més simpatia pels consells pragmàtics de l'emperador que per l'aparent altruisme de Tirant. Llegim les paraules que Hipòlit diu en la reunió que els parents de Tirant celebren després de la mort del cèsar:

«—Senyors e germans meus, no ignoren les senyories vostres lo gran dan que'ns és vengut per la mort de nostre pare e senyor Tirant, car aquest s'esperava ésser emperador e haguera exalçats e ben heretats a tots los del nostre parentat. Per què ara som fora de aquesta sperança? E per ço, és de necessitat que, ab temps, prengam consell què és de fer,

17. No sé si cal atorgar un caràcter maliciós i burleta a la referència als «imperials strados» de l'emperadriu, però cal tenir en compte que també Carmesina lamenta «la pèrdua per scampament dels meus carmesins strados» (c. 437, II, p. 486, 13-14). Pel que fa als eufemismes amorosos al TB, *vid. HAUF (1997)*.

car poden pensar les senyories vostres que tot l'imperi resta en poder e senyoria de la emperadriu. Si bé la sua edat és avançada, algun gran senyor se casarà ab ella de bona voluntat, e u tendrà a gràcia per ésser emperador. E après mort d'ella, restarà senyor, e per ventura tractarà mal los strangers, qui som nosaltres ací heretats. Per què yo só de parer que seria bo que féssem hu de nosaltres emperador e que tots li ajudassem, e aquest tal heretaria molt bé a tots los altres» (c. 480, II, p. 914-915, 34-9).

Vet ací l'«abtesa» d'uns cavallers en «terres stranyes» (un altre cop la condició d'estranger d'un cavaller apareix associada a la noció de perill), ben conscients que la màxima prioritat és assegurar-se la cadira al més aviat millor, i vet ací el triomf d'un programa materialista que tira pel dret. De fet, el TB n'és ple, d'individus que accedeixen al poder sense haver-se distingit prèviament per cap virtut especial: Simó de Far salva Rodes gràcies a la luxúria i un bord pot accedir al tron gràcies al silenci d'una mare reina i adúltera. D'altra banda, els casos del rei de Sicília i del mateix sobirà de l'Imperi Grec són la millor prova que la sang no és cap garantia: l'absència de virtut és un fenomen molt freqüent en els homes d'alt llinatge que Martorell ens presenta, i no resultaria estrany que l'autor del TB hagués volgut aportar un punt de vista diferent i divertit sobre un tema de gran vigència en el segle dels bastards. Si tenim en compte aquest darrer fet, podrem comprendre les precaucions dels habitants de l'«ylla dite Popane» i la seua posició contrària a la successió per la sang, una postura que concorda amb les paraules del rei Artús («alguns són nobles perquè devallen de noble linatge, emperò no són rics», c. 192, I, p. 452, 23-24), i també amb Boeci:

«Donques com la lahor de la claredat del dit linatge sia devallada de les dites bones e virtuoses obres dels dits predecessors, la dita hobra no és tua ans és dels dits predecessors, e aquells deuen ésser lloats e no tu, e si tu vols ésser llohat per lo dit linatge e no'ls ressembles en les dites bones e virtuoses obres, la tua llahor és falsa e ensenyes gran vanetat (ms. UCB 160, f.52v).

Quae si ad claritudinem refertur, aliena est. Videtur namque esse nobilitas quaedam de meritis ueniens laus parentum. Quod si claritudinem praedicatio facit, illi sunt clari necesse est qui praedicantur. Quare splendidum te, si tuam non habes, aliena claritudo non efficit» (l. III, p. 6; BOECI, 1977: 156).

1.1. *La «cadira enmig d'infern» dels cavallers*

Antoni Canals va dedicar el seu *Scipió e Aníbal* (=SA) a Alfons, duc de Gandia. Al pròleg, el dominicà dóna compte dels mòbils que l'han impulsat a escriure l'obra:

«E après de voler-ne fer servir a vostra altea, han-m'hi mogut ·III· rahons: la primera és per mostrar la fortuna temporal com és alanegoza e instable; la sagona és per notar la victòria campal com és duptosa e variable; l[a] terça és provar la fin del garrer mundanal col[m és vitu]perosa e miserable» (CANALS, 1930: 31-32,30-5).

La història d'Escipió i Anníbal serà el punt de partida d'una sèrie de moralitzacions, sobretot perquè el darrer tasta en les seues carns les dues cares de la fortuna: ha obtingut importants victòries contra els romans i s'ha guanyat el respecte i el temor dels enemics, però a la fi el poderós exèrcit de l'Àfrica acabarà esclafant els seus anhels de conquesta. Com era lògic, els encants d'una obra destinada a mostrar la incertesa de la «fortuna temporal» havien de cridar l'atenció d'un autor com Martorell, i ja la crítica moderna ha sabut veure aquesta influència (*vid.* RENEDO, 1996: 339-347, que cita el precedent de Ramírez Molas). En efecte, l'estudiós del TB sap que hi ha dues ocasions en què Martorell recorre al SA d'Antoni Canals per construir els parlaments dels seus personatges: d'una banda, tenim el c. 475, un parlament de Carmesina que recorda les proeses de l'heroi mort,¹⁸ i, de l'altra, la unitat que formen els cc. 353-372, que s'insereixen en el que s'ha anomenat l'«aventura africana» de Tirant. L'exèrcit tirantí ha arri-

18. Per construir aquest discurs, Martorell també utilitza uns mots de la traducció catalana de les *Troades* de Sèneca, un fet que MARTÍNEZ (SÈNECA, 1995: 358, nota a *Troades* 642) ja va fer notar. Així, l'«estructura hidràulica» —per dir-ho d'alguna manera— del capítol és la següent:

TB, c. 475, p. 904, 11-12 = *Troades*, 636-637; SÈNECA, 1995: 358

TB, c. 475, p. 904, 14-25 = CANALS, 1930: 47-48, 17-6

TB, c. 475, p. 904, 26-30 = *Troades*, 639-643; SÈNECA, 1995:358

La presència de Sèneca en aquest punt ja va ser notada per PUJOL (1996). Noteu l'habilitat amb què Martorell ha anat espipellejant de dos ingredients diferents per bastir el bell plany de la princesa.

bat a les portes de la ciutat de Montàgata, que, en principi, atorga la seua rendició sense oposar resistència. El senyor d'Agramunt, un dels parents més acostats a Tirant, és l'home designat per rebre les claus de la ciutat, però quan tracta de prendre possessió de l'indret els regidors li neguen el pas i es penedeixen de la seua anterior decisió. Els cristians assetgen la ciutat, però durant el combat el senyor d'Agramunt rep una greu ferida en la boca, a causa d'una sageta llançada per l'enemic. Quan Tirant coneix l'ultratge fet al seu parent, determina utilitzar tot el seu poder per subjugar la ciutat. Llavors, atemorits un altre cop, els moros trameten un ambaixada al cavaller perquè no els ataque i lliurar-li Montàgata. Però Tirant no els escolta, i el senyor d'Agramunt jura que tots els de la ciutat passaran per la seua espasa. La prosperitat del capità cristià arriba a les orelles de Plaerdemavida, que, després de sobreviure al naufragi, ha estat acollida per la sobirana de la ciutat assetjada. Els moros l'han tractada amb molta amabilitat durant tot aquest temps, i, com a mostra de gratitud, decideix dirigir-se al camp de Tirant per intentar aconseguir el perdó. Potser el més senzill per a Martorell hauria estat escriure un senzill capítol d'anagnòrisi, en què Tirant i la donzella es reconegueren i aquesta li demanara pietat per als montagatins. Però (gràcies a Déu) l'autor tria un camí més difícil i ple de moltes més possibilitats: Plaerdemavida es disfressa de donzella mora per no ser reconeguda. Durant la discussió, ella i el cavaller assumeixen les veus d'Escipió i Anníbal, i a través dels seus llavis ens arriba l'eco d'aquell «gran sermó» (CANALS, 1930: 32, 30) sobre la fortuna i la incertesa de les batalles. Si, com va fer Martorell, provàrem d'atorgar a cadascun dels personatges del TB un paper en el nostre *re-make* del SA, trobaríem del tot lògic que el d'Anníbal l'interpretés Plaerdemavida, assetjada i previsiblement derrotada, i que Tirant fos Escipió, el cabdill totpoderós i afavorit per la fortuna. I això és, de fet, el que s'esdevé. Però l'autor del TB torna a donar-nos una lliçó de com s'ha de treballar amb els materials heretats de la tradició, perquè allò que en el SA es dona en forma de dos parlaments llargs, ço és, un discurs primer posat en boca d'Anníbal i una rèplica a càrrec d'Escipió, en el TB adopta la forma d'un diàleg, cosa que acostia molt més els dos interlocutors i dinamitza l'obra. En efecte, Martorell va esmicolant els dos parlaments de la font i els torna a reconstruir després, i en

la reconstrucció els dóna una qualitat que abans no tenien, el *feedback* constant. Com que es tracta d'una influència bastant coneguda, no oferiré ací a doble columna tots els fragments manllevats al SA.¹⁹ En canvi, utilitzaré aquells que considere més profitosos per al meu discurs. Notem, per exemple, aquesta nova al·lusió a la inseguretat d'un cavaller estranger: si tenim en compte que es tracta d'una referència que es repeteix en diverses ocasions, potser caldrà atorgar amb més convicció un caràcter no gens gratuït al fenomen:

TEXT DEL SA

6. (Aníbal) Bé fon gloriós capità Pirrus, e bé-s partí de sa terra ab gloriosa honor e ab gents d'armes molt eletes: si-s volgués, ab lahor se'n pogra tornar en son rengna, e pens-me que fóra romàs amich ab nosaltres, ab dolçor de coratge, fet dingne de tan gran amistat; mas, pus que no volch tirar les regnes de fortuna, ni retenir lo seu excessiu decorriment, caygué miserablement en gran vituperi, derrocat de sa honor e gitat en menyspreu. Lo qual Pirro, si hagués tengut lo mig, no posant-se en lo extrem de fortuna, agra apagada *per secula seculorum* la fama glorioza del rey Epirro (CANALS, 1930: 53-54, 30-11).

TEXT DEL TB

6. (Plaerdemavida) Mira què diu hun poeta nostre appellat Geber: com era *gloriós capità POMPEU, COM PARTÍ'S de sa terra ab honor INESTIMABLE e ab GENT d'armes molt ELETA, E si-s volgués, ab HONOR EXCELSA, se'n POGUE-RA tornar en son REGNE, mas, COM no VOLGUÉS tirar les regnes de fortuna ne retenir lo seu excessiu decorriment, caygué miserablement en tan IMPROPERÓS ABATIMENT QUE, ENDERROCAT DE LA honor SUA, FON gitat en menyspreu, LA qual, si POMPEU hagués TEN-GUDA LA MIJANIA, HAGUERA apagada PER A SEMPRE la fama DE MISÈRIA* (c. 355, II, 737, 19-26).

19. Oferesc, però, la localització dels manlleus detectats:

TB, c. 353, II, p. 734, 17-26 = CANALS, 1930: 52-53, 25-10

TB, c. 354, II, p. 736, 12-16 = CANALS, 1930: 59, 2-11

TB, c. 354, II, p. 736, 16-19 = CANALS, 1930: 58, 21-26

TB, c. 355, II, ps. 736-737, 33-3 = CANALS, 1930: 53, 11-23

TB, c. 355, II, p. 737, 19-26 = CANALS, 1930: 53-54, 30-11

TB, c. 355, II, p. 737, 27-34 = CANALS, 1930: 54-55, 26-5

TB, c. 357, II, p. 741, 6-12 = CANALS, 1930: 57, 17-22

TB, c. 372, II, p. 756, 6-9 = CANALS, 1930: 49, 19-23

TB, c. 372, II, p. 756, 10 = CANALS, 1930: 50, 15-18

Cal no refiar-se de la fortuna pròspera, perquè en qualsevol moment pot sorprendre'ns amb alguna adversitat. La història és plena d'exemples que confirmen aquesta teoria. Martorell atribueix la història del capità a un poeta àrab, Geber, i canvia el nom del protagonista: ja no es tracta de Pirrus, sinó de Pompeu, el qual no va saber refrenar el seu anhel de conquesta i va caure derrotat quan la fortuna li va girar l'esquena. L'home prudent no es deixa encegar quan la fortuna l'obsequia amb plaers, ans al contrari: coneix que la seua roda mai no «cessa de moure». En canvi, l'ambiciós acaba com Pirrus/Pompeu. Martorell torna a posar tots aquests arguments en boca de Plaerdemavida (SA: «Fort és sagura cosa lunyar-se, a poch a poch, de la falda de la dita fortuna [...] La qual fortuna no solament és cega, ans encara fa cechs tots aquels los quals abraça e reb dins lo seu ssi», ps. 54-55, 26-2; TB: «Saviesa és lunyar-se de les faldes a poch a poch de la dita fortuna [...] La qual fortuna no solament és sega, mas encara fa cechs tots aquells qui abraça e reb dins son si», c. 355, II, p. 737, 27-32). Naturalment, la donzella no s'està de deixar-nos ben clar que Tirant és un altre mortal més en les mans de la sort, tal i com fa el cartaginès amb el romà (SA: «Mas, si per ventura la pròspera fortuna que tant de temps te ha seguit he acompanyat, e·ls fats qui't favorejen, te lexen soptosament, soptosament perdut est», p. 52, 25-28; TB: «Mas, per ventura, la pròspera fortuna tant de temps t'à seguit e acompanyat! Los fats de la pròspera benaventurança, si't lexen, perdut est», c. 353, II, p. 734, 17-18). A continuació tenim una nova al·lusió al tema de la fama, difícil d'aconseguir i més difícil de conservar encara (SA: «car gran affayn és ratanir la gran fama que no's perda», p. 53, 10-11; TB: «E sí és cert que ab molt gran treball se conserva la bona fama», c. 353, II, 25-26). Però encara hi ha més, perquè Martorell continua aprofitant el SA per oferir-nos més pistes sobre el desenllaç de la novel·la (SA: «E no és poca saviesa servir e tanir manera e atemprança en la gran favor de la fortuna plaent e joyosa; car, si soltes les regnes, portar t'a al spanador», p. 53, 17-21; TB: «e no és poca saviesa servir e tenir manera e atemprança en la favor molt gran de la fortuna plasent e honorosa, car si li soltes les regnes, portar-te ha a l'espenyador», c. 355, II, ps. 736-737, 37-2).

Tot i les advertències d'Anníbal, la fortuna no ens sorprèn en aquest cas amb cap giravolt espectacular, i, com era de preveure, és ell

i no Escipió qui passa a formar part de l'extensa nòmina dels caiguts en desgràcia. Una trista fi que confirma les tesis del SA sobre la cavalleria mundanal, i, de pas, potser un avís a tants «cavallers bregosos» i seduïts per la visió de la sang vessada, ni que siga la pròpia. El missatge, doncs, no pot ser més pessimista, i només ens cal anar als cc. 180-186 del TB per tornar-lo a trobar, plenament incrustat en el debat entre ardiment i saviesa que mantenen la princesa i la seua mare. L'emperadriu fa una encesa defensa de l'insadollable esperit bel·licós del guerrer: «E lo cavaller animós fa tot lo contrari, que tostemps treballa en destruir sos enemichs e, com més mal los pot fer, ne resta més content» (c. 182, I, p. 430, 2-4). La princesa, defensora de la saviesa, replica que «de l'home savi se pot dir que és per a regir tot lo món e *l'ome animós no sab altra cosa fer sinó morir com a desesperat*» (c. 183, I, p. 431, 33-34), i encara que «*qui sovint usa de ardiment, poca és la sua vida e tostemps serà subjugat a les misèries e penes de aquest món, car de mal principi bona fi no s'espera. E la excel·lència vostra sia en recort d'ací avant que negú no pot atényer la glòria de paradís sinó per saviesa*» (c. 183, I, p. 432, 11-15). Carmesina ha establert una frontera molt clara entre la vida del savi i la del cavaller: només la del primer arriba a bon port. Recordem que, segons el frare del c. 221 (plagi núm. 4), el «menyspreu de la honor temporal» ha d'anar acompanyat del «desig de la benaventurança eternal» i de la «illuminació de l'enteniment e de la voluntat», i sembla que només el savi pot complir les tres condicions, i no el cavaller, contínuament atrafegat amb les seues operacions de violència (duradora!), i, per tant, «subjugat a les misèries e penes de aquest món».

El B de Joan de Galles ens ofereix els exemples de molts personatges no gaire preocupats pels béns caducs d'aquest món. De fet, una de les parts de la tempraça, virtut amb la qual es pot «domar e subjugar la cobejança sots lo jou de rahó» (JOAN DE GALLES, 1930: 90, 9-10), és, precisament, la continència, que refrena la gola, la luxúria, l'avarícia i la supèrbia. Quant al refrenament del tercer dels vicis ací exposats, el framenor ens reporta l'exemple del virtuós Securió, «lo qual fo norma de la romana abstinència e spill de fortaleza» (JOAN DE GALLES, 1930: 98, 21-22). L'anècdota prové del *Dictorum factorumque memorabilium*, i ens presenta Securió «sient en un banch, sopant e menjant

en un talador de fust» (*ibidem*, 24-25). Uns llegats dels samnites fan acte de presència i observen el seu sever regiment. Llavors tracten de guanyar-se la seua simpatia amb un obsequi bastant generós: «une gran càrrega d'aur» (JOAN DE GALLES, 1930: 99, 1). Securió rebutja el regal i fa tota una declaració de principis: «ama més senyorejar los hòmens richs que ésser fet príncep rich e habundós» (*ibidem*, 4-8). Encara, té temps de presumir de la seua rectitud, i, de pas, d'exhibir el seu currículum militar: mai ningú no l'ha pogut vèncer en batalla ni corrompre'l amb grans donatius.

Si Securió és un exemple de refrenament de l'avarícia, el filòsof Diògenes constitueix un dels principals models a imitar per defugir la supèrbia, un mal no gaire freqüent entre els prínceps de l'Antiguitat, que guerrejaven només pel bé comú, i no per augmentar la seua fama:

En les demunt dites coses appar en quina forma en los antichs ach refrenement de ambició e de supèrbia, car no desigaven per ambició ni per supèrbia sinó solament per profiter a la cosa pública e per regir-la profitosament. Aquests eren los primers en los treballs, e en les guerres eren los qui primerament reebien les nafres (JOAN DE GALLES, 1930: 102, 10-17).

Diògenes és un cas de rebuig total de les riqueses i els delits: «Car deya que totes les prosperitats temporals devien ésser lunyades dells philòsofs e que aquell havie perdut tot lo seu poder e le virtut del seu coratge en lo qual le fortuna havie algun poder e senyoria» (JOAN DE GALLES, 1930: 107, 12-16). El nostre filòsof arriba fins i tot a menysprear la pròpia vida, i per això mor. De camí cap a una reunió de pensadors «qui's feya en lo munt de Elímpio» (*ibidem*, 20) el prenen unes febres, que l'obliguen a aturar-se a descansar al costat de la via. Els seus amics insisteixen a dur-lo a les tendes, però Diògenes refusa l'ajuda i prefereix passar la nit al ras, sense cap sostre que el protegesca. Aquesta poca cura de si mateix acaba matant-lo i demostra, als ulls de Joan de Galles, l'alta espiritualitat del personatge: «E la mort dell dit Diògenes declarà e demostrà la sue gran virtut e continència» (*ibidem*, 17-18).

Com passa sovint en les òperes, alguns personatges del TB tenen una mort molt lenta. Tan lenta que de vegades tenen temps suficient per acomiadar-se dels amics i parents, posar en ordre la seua ànima i

parar-se a considerar els temes més diversos amb tres o quatre parlaments d'una extensió notable i bastits amb una coherència impròpia d'algú que es troba *in articulo mortis*! El del rei de Tunis, un altre dels sobirans sarraïns vençuts pel capità cristià, és un cas a tenir molt en compte. Al c. 343, Tirant s'inventa una curiosa estratagema per defensar-se dels atacs dels infidels: disfressar les dones de la ciutat perquè semblen soldats. Recordem que també Ramon Muntaner va haver d'utilitzar dones per defensar Gallípoli (c. CCXXVII; SOLDEVILA, 1971: 867-869), i que el recurs als *inbelli* ja es troba als *Strategemata* de Juli Frontí: l'anècdota del rei dels escites té bastants punts en contacte amb el *modus operandi* de Tirant:

«Atheas rex Scytharum, cum aduersus ampliozem Triballorum exercitum confligeret, iussit a feminis puerisque et omni inbelli turba greges asinorum ac boum ad postremam hostium aciem admoueri et erectas hastas praeferri. Famam deinde diffudit tanquam auxilia sibi ab ulterioribus Scythis aduentarent: qua adseueratione auertit hostem» (l. II, IV, 20; FRONTINUS, 1990: 45).²⁰

Tirant té èxit i guanya la batalla. Decebut per l'astúcia del seu enemic, el rei de Tunis no pot suportar la vergonya que tot plegat li causa i es resisteix a ser guarit de les seues nafres, a causa de les quals mor. Hom haurà advertit ja que hi ha moltes semblances entre la mort del rei de Tunis i la de Diògenes. De fet, tot el parlament del rei està bastit a partir de tres anècdotes del B, una de les quals és, precisament, la del filòsof pagà. Però encara hi ha més, perquè ni la proximitat de la mort pot acabar amb el seu orgull de cavaller, donat que, imitant els mots de Securió, el nostre personatge declara que mai no l'han pogut corrompre les obsèquies i que cap cavaller —tret del mateix Tirant, és clar— l'ha pogut vèncer al camp de batalla. Finalment, i per acabar d'exposar la composició del parlament, ens cal esbrinar un tercer ingredient: aquest no és un altre que un fragment del B que cita el *Iustini Historiarum ex Trogo Pompeio libri XLIV* i que ens parla de la perícia guerrera d'Alexandre i de la importància de preparar amb esment les campanyes militars seleccionant el personal més adequat. El

20. Pel que fa a la presència de Frontí al TB, *vid.* BADIA (1993a: 72-73).

rei de Tunis, en efecte, atorga a Tirant les mateixes virtuts estratègiques que té el cabdill macedoni, i no és estranya la presència d'aquest elogi en aquest parlament del moribund: el cabdill atribueix la victòria de l'enemic a la seua astúcia, que contrasta amb el «poch saber» (c. 345, II, p. 719, 19) de l'exèrcit sarraí. I és que, com afirma el B, en les guerres, més que la força i el ferro, el seny és l'arma decisiva: «Les grans coses no s'acaben ab força ni ab templement de cors, sinó ab concell e ab autoritat e ab virtut [...]; car en les batales no valen res les armes sinó com són regides ab consell» (JOAN DE GALLES, 1930: 85-86, 21-6). Vet ací una resposta concloent al debat sobre ardiment i saviesa que també segueix fra Eiximenis al *Dotzè*. Curiosament, i per demostrar que en la guerra «saviea venç força», el menoret fa referència també al passatge de Trogus Pompeius (lib. XI, c. 6) sobre Alexandre que el B cita i que Martorell copia de Joan de Galles, i és possible que Eiximenis hagués bastit la seua cita a partir d'alguna de les síntesis del seu col·lega britànic:²¹

«Raonable cosa que lo príncep crestià, que lo coltell reep de mans de l'Esgleia, que l'honra a ella e a sos servidors e esquiua totes llurs injúries, e els prec que preguen a Déu per ell continuament. E es deu llunyar, quan va a batallar, hòmens celerats e pecadors, per tal que per aquells Déus no noga a ells, així com sovint s'és fet, segons que llegim en lo Vell Testament. E, no contrastant que lo príncep proceesca així com dit és en la batalla, ço és, esperant sa victòria de Déu, emperò ja per això no deu lleixar que no faça ço qui en si és, car llavors temptaria a Déu; per què deu curar, segons que damunt és dit, que haja ab si hòmens qui sàpien art de batallar, car «saviea venç força», segons que diu

21. Sobre la presència d'exemples dels pagans en l'obra d'Eiximenis i el possible canal per on el franciscà els rebria (Joan de Galles), Hauf diu: «També és versemblant que el text del *Communiloquium* (c. 11) inspirés a Eiximenis la idea de “confondre” els cristians amb els exemples de les grans obres que els gentils feren per la cosa pública, i vista la confluència de narracions d'aquesta mena als capítols 19 i 20 del RCP i en el possible model llatí, sembla que el frare gironí no tenia cap necessitat de conèixer directament ni el *Valeri Màxim* ni tan sols la *Ciutat de Déu*, per beneficiar-se d'aquests relats. Dit sigui de pas, la lloable iniciativa d'estimular els moderns amb les gestes dels antics, dades les circumstàncies, i la possible font o model, del tot medieval, res no té a veure amb l'humanisme, i pot ésser que, al cap i a la fi, no hi hagi tantes distàncies com és ara això entre Eiximenis i el traductor del *Llibre del Valeri Màxim*, Fra Antoni Canals, O.P.» (HAUF, 1990a: 145-146).

l'Escriptura. *E per esta via hac victòria de tot lo món Alexandre, segons que diu Trogus Pompeus, libro ·XI°, car comanava's a Déu, e encara tostemps a cavallers qui sabien què era batalla, e a filòsofs e a hòmens antics, e als pus industriosos que trobava al món»* (EIXIMENIS, 1994: 252).

Ara que tenim presentats els fragments del B que Martorell aprofita, però, podem veure el plagi a doble columna:

7. Car seguons que diu Trogo Pompeyo, en lo ·VIè· libre, com Alexandre elegie la gent per combatre's en la batalla perillosa, no elegia hòmens jòvens robusts, mas hòmens pròmens qui s'eren vistsen afers d'armes ab son pare e ab son oncle; e tu si·ls veesses, digueres que més eren mestres de cavelleria que cavalers. E no fo qui regís la batala ni fos capità de les legions, sinó hòmens de ·LX· anys. Per què no fo home de aquella host que soll se ymaginàs de fogir, ans eren certs de la victòria; e no fo qui posàs la sue sperança en los peus, sinó en los braços y en les mans. E lo contrari de tot açò fo de la host de Dari, e per tal fo vençut e Alexandre vencedor (JOAN DE GALLES, 1930: 86, 11-25).

E recort-vos bé que null temps fuy yo vençut en batalla ni corromput per avarícia (JOAN DE GALLES, 1930: 99, 10-12).

E la mort dell dit Diògenes declarà e demostrà la sue gran virtut e continència, car com ell, ja vell, a la disputació dels philòsofs anàs qui's feya en lo munt de Elímpio, e en lo camí lo prengués febre, gità's en un strem o part dell camí, e com sos amichs lo volguessen portar a unes

7. E per no veure tanta crueldat, ab bones obres vull acabar la glòria de la mia vida ans que venir en més strema desventura. E per sperència veig que los nostres fets no poden haver longa durada, per ço com la gent de Tirant és molt ben ordenada e, com entren *en batalla*, SE POT BEN DIR QUE SÓN *mestres de cavalleria*. E TIRANT NO DÓNA CÀRRECH A NEGÚ QUE SIA capità DE *la batalla* sinó A hòmens QUI PASSEN L O LX anys. E NO ÉS NEGÚ DE LA SUA GENT *que sol* LI PASSÀS PER L'ENTENIMENT *de fugir, ans* TOTS TENEN PER CERTA *la victòria*, puix tenen a Tirant per capità, e no ÉS NEGÚ *qui pose la sperança en los peus sinó en los braços y en les mans*. E TOT lo contrari de açò FA LA NOSTRA GENT e, PER CAUSA DE AÇÒ, SOM TOTS VENÇUTS E VITUPERATS [...] E DICH-TE, CAPITÀ GLORIÓS, *que jamás fuy vençut en batalla* NÉ corromput per avarícia [...]

Tirant hagué compassió del rey com lo véu star desesperat e pregà'l que's dexàs curar, car les nafres no eren perilloses. Dix lo rey:

tendes sobre una bístie, no-u permès que's fes, mas que'll possaren a la ombre de un arbre; e dix a sos amichs: «Anats-vos-ne, jo us ne prech, e lextats-me star ací aquesta nit, que-m retré vencedor o vençut. Si yo venç la febre yo hiré a la disputació, e si yo só vençut davalaré alls inferns (JOAN DE GALLES, 1930: 107-108, 17-7).

—LEXAU-ME *star* AXÍ STA nit E, si PUCH VENÇRE LA IRA, LA FORTUNA ME RETRÀ *vencedor o vençut*. E si yo LA venç, yo M DEXARÉ CURAR. E si só *vençut* DEVALARÉ *als inferns* hon crech que és lo nostre Mafomet, qui no'ns ha pogut ajudar contra los crestians (c. 345, II, ps. 719-720, 23-7).

El rei de Tunis té una mort molt amarga i virulenta: fa recollir tota la sang de les seues ferides i se la beu abans de retre l'ànima, un acte d'orgull que defineix ben a les clares aquell *ethos* tantes vegades alludit:

«Lo rey feya replegar tota la sanch que de les nafres li eixia e, com fon mijanit, begué's tota aquella sanch e après dix:

—Lo meu cors no mereix altra sepultura sinó d'or o de sanch. E ab aquesta sanch finiré los meus trists e amarchs dies.

E posà la boca en terra e axí reté l'esperit. E la sua ànima se'n portà aquell a qui pertanyia» (c. 345, II, p. 720, 8-13).

«Aquell a qui pertanyia» no pot ser un altre que el dimoni, i el mateix monarca sarraí suggereix que el profeta de la seua fe crema a l'infern. Aquesta al·lusió a l'infern, com ja hem vist, ha estat presa de Joan de Galles, però Martorell ha introduït una modificació que jo considere fonamental, perquè com el mateix B aclareix, els inferns als quals davalla Diògenes no tenen res a veure amb els del rei de Tunis: «Entén ací per lo infern los staments que han les ànimes en l'altre món après d'aquesta vide, e no pren ací infern per les penes perpetuats que en aquell són» (JOAN DE GALLES, 1930: 108, 4-7). L'altre món del B ha esdevingut l'infern cristià de càstigs i turments al TB. Ara bé, hom podria demanar-se si es tracta d'un infern al qual només estan condemnats els cavallers infidels. A favor d'una resposta afirmativa, tenim l'anècdota del c. 340 del TB (ps. 711-712, 11-6): després de la batalla, els cossos dels soldats caiguts del bàndol cristià fan bona olor i miren cap al cel, mentre que els dels moros fan pudor i, com el rei de Tunis («la boca en terra»), miren cap a terra (noteu que aquesta mateixa anècdota es troba al *Flos mundi* (ms. esp. 11 BNP, f.254v) i al *Sumari*

d'Espanya de Puigpardines (ms. Y-115-5 de la Biblioteca de San Lorenzo del Escorial, f.25r), *vid.* CORTADELLAS, 2001: 180). Però cal tenir en compte que al c. 67 Tirant i el senyor de les Vilesrmes lliuren una de les batalles més salvatges de tot el llibre, tant que Hierusalem, sense èxit, tracta d'aconseguir que el jutge l'ature:

«E Hierusalem dehia molt sovint al jutge si volia que-ls fes leixar la batalla. E lo cruel jutge responia:

—Leixau-los venir a la desijada fi de sos cruels dies» (c. 67, I, p. 101, 23-25).

No cal dir que els «cruels dies» dels dos cristians no es diferenciï gaire dels «trists e amarchs dies» del sarraí, i que hi ha més ocasions en què la vida o l'ofici del cavaller apareixen adjectivats d'una forma negativa al TB. És interessant, per exemple, transcriure sencer aquest fragment de l'obra, que pertany a l'etapa inicial de les cavalleries de Tirant i que reporta el diàleg entre el personatge i un cavaller vençut. Diu Tirant:

«—Cavaller virtuós, bé pots veure com la tua mort o la vida està en ma llibertat, per què mana a mi què vols que faça de tu: si vols vida o mort. Car més aconsolat seré del bé que del mal, mana a la mia mà dreta que t'haja misericòrdia e que-t vulla perdonar e que-t no faça tant de mal a la tua persona com poria.

—Més dolor tinch —dix lo cavaller— de les tues cruels paraules, abundoses d'estrema vanaglòria, que de perdre la vida, e més stime la mort que no demanar perdó a la tua superbiosa mà.

—La mia mà ha acostumat de perdonar als hòmens vençuts —dix Tirant— e no fer-los dan. E si tu vols, yo-t perdonaré de bon cor a tot lo mal que fer-te poria.

—¡O quina glòria és —dix lo cavaller qui en terra stava— *com los hòmens són vençedors per sort o per desaventura* e abundar en moltes paraules. Yo só lo cavaller de Muntalt, sens reproche negú, amat e temut de moltes gents. Só stat tostemp piadors e avent misericòrdia a totes gents.

—Yo vull usar de aqueixos actes que dits has envers tu —dix Tirant—, per la tua molta virtut e bondat. Anem davant lo rey e, aquí agenollat als meus peus, demanar m'as merçé, e yo perdonar t'è liberalment.

Lo cavaller, ab ira mortal, féu principi a un tal parlar:

—No plàcia a Déu ni me'n done lo poder que yo jamés faça acte de tanta vergonya per a mi e als meus, ni en aquell egregi senyor meu lo comte Guillem de Varroych, del qual rebí *aquest amargós orde de cavalleria!* Per què fes de mi tot lo que bé·t vingua, que més stime bé morir que mal viure.

Com Tirant véu la sua mala voluntat dix:

—*Tots los cavallers qui bé volen usar e seguir les armes e lo stil de aquelles per haver renom e fama, han ésser cruels e tenir cadira enmig d'infern.*

Tirà la daga e més-li la punta en l'ull, e ab l'altra mà donà-li gran colp sobre lo cap de la daga, que la y féu passar a l'altra part» (c. 60, I, ps. 89-90, 31-23).

De moment, el que el cavaller de Muntalt acaba de confirmar amb l'expressió «per sort o per desventura» és l'estreta relació de dependència existent entre els fets del cavaller i els designis de la fortuna. Però resulta si més no sorprenent que un cavaller qualifique el seu orde d'«amargós», i desconcerta encara més pensar que qui guanya les batalles ho fa, possiblement, per desgràcia per a ell. I per quina raó una victòria pot ser tan perjudicial? Potser perquè tanta cavalleria no pot dur a cap port segur: «morir com a desesperat», que diria Carmesina. En efecte, tots els indicis, totes les pistes que Martorell reparteix per les pàgines de la seua novel·la van conformant un retrat més aviat desencisat i pessimista de la vida del cavaller. Tirant afirma que la fama és quelcom que sovint demana crueltat i l'acceptació de les penes de l'altre món, i ara que coneixem els requisits ens caldrà admetre que som ja ben lluny del «testimoni de virtut» d'Artús i Boeci. I si considerem que segons Plaerdemavida/Aníbal la fama es conserva amb gran treball (SA: «On, sàpies que ab soberch trebayl se conserva la gran fama, car gran affayn és ratanir la gran fama que no·s perda» / TB: «E si és cert que ab gran treball se conserva la bona fama») i que segons Boeci no cal cercar-la perquè potser els nostres esforços restaran irremunerats («los hòmens virtuosos no la deuen molt cerquar per tal com no seria covinent guardó a les bones hobbres»), potser la conclusió és que cal pensar-s'ho dues vegades abans de voler seguir, com fa Tirant, «les armes e lo stil de aquelles». Notem que totes aquestes precaucions respecte a la fama s'adiuen amb les paraules de

Llull sobre els cavallers mundanals: «ab grans treballs se van infernar en penes perdurables» (LLULL, 1960: 339).²²

2. CONCLUSIONS

Lola Badia explica així la presència al TB de fragments manllevats a les obres més prestigioses de l'època:

«Martorell es preocupava de farcir el seu llibre d'informacions literàriament prestigiades sobre totes les coses que podien encuriosir el lector, tretes de les fonts més distingides dels seu temps i ho feia per donar cos al comportament dels seus personatges i perquè pensava en un públic que ho apreciava. Un públic assedegat de cultura literària, que es volia divertir, però que també agraïa tenir models per a converses passablement cultes. L'escriptura del *Tirant* és moltes vegades això, la construcció d'una prosa sàvia i enfarfegadament elegant, a través de la fagocitació de tot estímul cultural a l'abast» (BADIA, 1993b: 131).

22. Un altre passatge que vehicula el mateix missatge es troba al c. 68: després de la batalla contra el senyor de les Viles-Ermes, Tirant, malferit, ha d'estar-se dos mesos al llit. Un dia, encara convalescent de les nafres rebudes, el cavaller surt a fer un tomb i passa prop de la tenda del príncep de Gables, gran caçador, un alà del qual s'ha escapat. Tirant s'hi acostava, i en veure l'animal, diu: «Per un animal no vull perdre la vida ni la honor de la vida temporal» (c. 68, I, 106, 34). Immediatament, torna a pujar al seu cavall. Tirant sap que és poca la fama que li pot deparar barallar-se amb un animal. Però l'alà no deixa d'acostar-se a Tirant, i l'obliga a baixar del cavall un altre cop. El nostre personatge, a la fi, no té més remei que accedir al requeriment del gos. Pareu atenció a la singular descripció que Martorell fa del peculiar combat, perquè sotmet Tirant a un procés d'animalització, donat que l'heroi ha de recórrer a unes armes molt poc cavalleresques com són els mossos: «Abraçaren-se ab gran furor lo hu a l'altre e a mossos mortals se daven. Lo alà era molt soberch e féu caure tres voltes a Tirant en terra, e tres voltes lo sotssobrà [...] Lo pobre de Tirant tenia moltes nafres en les cames i en los braços. A la fi, Tirant ab les mans lo pres per lo coll e strengué'l tan fort com pogué, e ab les dents mordé'l en la galta tan ferament que mort lo féu caure en terra» (107, 17-24). Els metges s'han d'endur un altre cop Tirant a la seua tenda. Quan la reina d'Anglaterra el visita, li diu això: «Tirant, ab mal e treball se guanya honor: exiu d'un mal e donau en altre» (*ibidem*, 34-35). «Ab mal e treball se guanya honor». On hem llegit abans aquesta frase? És la mateixa doctrina del SA, naturalment: la fi que tindran els actes del cavaller és molt dubtosa, i la fama, que es guanya amb patiment i vessament de sang, es pot perdre amb molta facilitat.

Crec que el fragment explica molt bé els interessos dels lectors del s. xv i quines eren les seues expectatives quan s'enfrontaven a un text com el TB. D'altra banda, no cal dir que els exemples dels pagans que recull el B formen part d'aquelles «informacions literàriament prestigiades» que feien les delícies dels lectors del s. xv, que se sabien *quasi nanos, gigantium humeris insidentes*. Ara bé, crec que una de les coses que evidencia la connexió entre l'obra de Martorell i la de Joan de Galles és que els manlleus no tenen una funció eminentment decorativa. Com que es tracta d'un fenomen que tornem a trobar en els passatges copiats a Corella i al SA, tot plegat confirma que Martorell té un mètode de treball bastant homogeni amb les fonts que empra.

Com juga Martorell amb l'esperit d'una obra com el B? Al parlament del rei de Tunis (plagi núm. 7) els casos que el franciscà reporta per provar la voluntat de servei a la cosa pública i el menyspreu dels béns terrenals dels prínceps i filòsofs antics han estat posats en boca d'un il·lustre infernat (recordem el canvi de significat que el mot «infern» experimenta en el seu pas del B al TB), i els «trists e amarchs» darrers moments del cavaller sarraí constitueixen una prova més de la violenta fi que en molts casos tenen els cavallers i una altra mostra del pessimisme amb què el cavaller Martorell es mira el seu «amargós» orde. Els plagis del SA contribueixen a reforçar la idea que el destí del cavaller és incert, i també les advertències de l'emperador manllevades al B (plagi núm. 3): tot cavaller que, com Tirant, es troba en «terres stranyes», hauria de preocupar-se, sobretot, per consolidar la seua posició, i no tant la dels altres. Si considerem que l'amor pels parents que Tirant addueix diverses vegades és només una disfressa de la seua set de poder («emperador o no res»), advertirem la importància singular de l'allusió a la falsedat de les aparences que, encara plagiant el B, fa l'emperador («diferència deu ésser feta entre vicis e virtuts, posant les virtuts davant, car los vicis moltes vegades són dissimulats, qui aparexen virtuts»). En efecte, el de les aparences és un tema que apareix prou vegades al TB. En primer lloc perquè la conducta del mateix emperador, enunciator de les prevencions, confirma que de vegades hom denomina virtut el que no ho és: com en el cas del rei de Tunis, hom recorre als virtuosos pagans del B per referir-se al sobirà, però aquest no és precisament un exemple indiscutible de vir-

tut. A més, hi ha l'exemple de la parella formada per Hipòlit i l'emperadriu, i, hagut compte que per salvar la reputació i l'honor no cal la virtut sinó la discreció («los hòmens, com amen, deuen ésser secrets e plens d'amor»), no resultarà difícil concloure que el model oportunista és, com demostra el desenllaç de la novel·la, més eficaç que el cavalleresc, i també menys arriscat: «Ben mirat, quan un rei pot resultar fill d'un forner, a causa de l'amor viciós, però secret, de la mare, i els imperis es poden guanyar en el secret de les alcoves batallant agradablement amb belles dames tardorals, què importa ser, o no ser, descendent més o menys directe d'Uterpendragó, d'Artur o de la Rocasalada? Quin sentit té dependre la vida en obstinades i sangonoses batalles si honor esdevé premi de l'amor i del delit» (1993: 96). No es pot negar, en efecte, que, si *militat omnis amans et habet castra sua Cupido*, el combat d'amor és preferible a la lluita amb un cavaller com el senyor de les Viles-Ermes. Ni tampoc que Martorell, molt hàbilment, ha sabut aprofitar l'esperit d'obres com les de Joan de Gal·les i les veus dels gegants Anníbal i Diògenes per contar-nos la vida, els triomfs i el fracàs d'un altre gegant amb els peus de fang i oferir-nos una visió escèptica i irònica del món.

JOSEP ANTONI AGUILAR ÀVILA
Universitat de València

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- Josep Antoni AGUILAR (2001): *Xenofont, Anaxàgores i l'emperador: sobre dues anècdotes del Breviloqui al Tirant lo Blanch*, «Estudis de Llengua i Literatura Catalanes», 42 (= *Miscel·lània Giuseppe Tavani*, 1), Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, ps. 61-75.
- Lola BADIA (1993a): *El Tirant en la tardor medieval catalana*, dins *Actes del Symposium Tirant lo Blanc*, Barcelona, Quaderns Crema, ps. 35-99.
- Lola BADIA (1993b): *Tradició i modernitat als segles XIV i XV. Estudis de cultura literària i lectures d'Ausiàs March*, València/Barcelona, IIFV/PAM.
- Anici Manli BOECI: *Libre de la Consolació de la Philosophia*, versió catalana medieval de fra Antoni Ginebreda, ms. UCB 160, a <http://sunsite.berkeley.edu/cgi-bin/ebind2html/catalan/boethius?cap>.

- Anici Manli BOECI (1977): *La Consolazione della Filosofia*, introduzione, testo, traduzione e note a cura di Raffaello Del Re, Roma, Edizioni dell'Ateneo & Bizzarri.
- Antoni CANALS (1930): *Scipió e Aníbal. De providència. De arra e d'ànima*, Barcelona, Barcino.
- Jesús CAÑAS MURILLO (1988): *Libro de Alexandre*, Madrid, Cátedra.
- Georges CARY (1956): *The Medieval Alexander*, edited by D. J. A. Ross, Cambridge.
- Josep Maria CASTELLET i Joaquim MOLAS (1996): *Antologia general de la poesia catalana*, Barcelona, Ed. 62.
- Anna CORTADELLAS (2001): *Repertori de llegendes historiogràfiques de la Corona d'Aragó (segles XIII-XVI)*, Barcelona, Curial Edicions Catalanes / Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- Alan DEYERMOND (1991): *Historia y crítica de la literatura española. Edad Media. Primer suplemento*, Barcelona, Ed. Crítica.
- Francesc EIXIMENIS (1994): *Lo Crestià*, ed. A. G. Hauf, Barcelona, Ed. 62.
- Iulius FRONTINUS (1990): *Strategemata*, recensvit R. I. Ireland, Leipzig, BSB B.G. Teubner Verlagsgesellschaft.
- Albert Guillem HAUF (1990a): *D'Eiximenis a sor Isabel de Villena. Aportació a l'estudi de la nostra cultura medieval*, Barcelona, Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana / Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- Albert Guillem HAUF (1990b): *Artur a Constantinoble. Entorn a un curiós episodi del Tirant lo Blanch*, «L'Aiguadolç. Revista de Literatura», núms. 12-13, ps. 13-31.
- Albert Guillem HAUF (1993a): *Tirant lo Blanc: algunes qüestions que planteja la connexió corelliana*, dins *Actes del Novè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes*, II, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, ps. 69-116.
- Albert Guillem HAUF (1993b): *Lluís de Fenollet*, a GUMBRECHT, H. U. (dir.): *La littérature historiographique*, 12, 2, ps. 297-298.
- Albert Guillem HAUF (1997): «Manus habent»: *entorn als eufemismes amorosos de tipus militar en el Tirant lo Blanch*, a Jean Marie BARBERÀ (ed.): *Actes del Col·loqui Internacional Tirant lo Blanc «L'albor de la novella europea moderna»*. Ais de Provença, 21 d'octubre de 1994. *Estudis crítics sobre Tirant lo Blanc i el seu context*, Barcelona, Centre Aixois de Recherches Hispaniques, Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana / Publicacions de l'Abadia de Montserrat, ps. 145-218.
- JOAN DE GALLES (1930) *Breviloqui*, ed. p. Norbert d'Ordal, OMP, Barcelona, Barcino.
- María Rosa LIDA DE MALKIEL (1961-1962): *La leyenda de Alejandro en la lite-*

- ratura medieval (*The Medieval Alexander*, by Georges Cary, ed. D. J. A. Ross), dins «RPh», 15, ps. 311-318.
- Tomàs MARTÍNEZ (1998): *Un clàssic entre clàssics. Sobre traduccions i recepcions de Sèneca a l'època medieval*, València/Barcelona, Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana / Publicacions de l'Abadia de Montserrat, ps. 155-199.
- Joanot MARTORELL (1990): *Tirant lo Blanc*, ed. A. G. Hauf i V. J. Escartí, València, Conselleria de Cultura, 2 vols.
- Josep PERUJO (1995): *La tècnica de l'anticipació en el Tirant lo Blanc*, dins *Actas del V Congreso de la Asociación Histórica de Literatura Medieval (Granada, 1993)*, IV, Ed. de J. Paredes, Granada, Universidad de Granada, ps. 51-64.
- Josep PUJOL (1996): *El desenllaç tràgic del Tirant lo Blanc, Les Troianes de Sèneca i les idees de tragèdia al s. XV*, «Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona», XLV, ps. 29-66.
- Xavier RENEDO (1996): *Raó i intuïció en Plaerdemavida*, «Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona», XLV, ps. 317-360.
- Jaume RIERA I SANS (1984): *Sobre la difusió hispànica de la Consolació de Boeci*, dins «El Crotalón. Anuario de Filología Española», I, ps. 297-327.
- Jaume ROIG (1980): *Llibre de les dones o Spill*, Ed. de Roc Chabàs, Barcelona, Barcino.
- Luci Anneu SÈNECA (1995): *Tragèdies. Versió catalana medieval amb comentaris del segle XIV de Nicolau Trevet*, ed. T. Martínez, Barcelona, Barcino, 2 vols.
- Josep Antoni YSERN I LAGARDA (1992): *El cos, el sexe i la dona en el Recull d'Eximplis*, «Caplletra», núm. 13, ps. 31-52.